

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ
ТА ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ**

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«ІНСТРУМЕНТИ ПОСИЛЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У
БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ»**

Виконав: здобувач 2 курсу

заочної форми навчання

галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування»,
спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»

Наталя ДРОБІШЕВА

Керівник: д.е.н., проф. Ольга КІБІК

Рецензент: к.е.н., доц. Вячеслав КОТЛУБАЙ

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ	7
1.1. Сутність, передумови та види участі громадськості у бюджетному процесі.	7
1.2. Іноземний досвід участі громадськості у бюджетному процесі.	20
РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ	29
2.1. Елементи системи організаційно-правового забезпечення участі громадськості у формуванні та виконанні бюджету.	29
2.2. Оцінка ефективності участі громадян у бюджетному процесі.	44
РОЗДІЛ 3. ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ СТУПЕНЯ ЗАЛУЧЕНОСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У БЮДЖЕТНІ ПРОЦЕСИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ	56
3.1. Удосконалення інструментів громадської участі в управлінні бюджетом	56
3.2. Розвиток системи інструментів залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету	69
ВІСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

Активна участь громадян у бюджетному процесі є ключовим аспектом демократичного управління та фінансової прозорості. Сучасні виклики, такі як війна, економічна нестабільність, соціальна нерівність та необхідність забезпечення ефективного використання державних ресурсів, вимагають нових підходів до залучення громади до процесу прийняття рішень, зокрема в сфері формування та використання фінансових ресурсів. Участь громадськості сприяє підвищенню прозорості бюджетних процесів, що, в свою чергу, зменшує корупційні ризики і підвищує довіру до органів влади. Інструменти залучення громадян до бюджетування дозволяють більш ефективно визначати пріоритети, що відповідають реальним потребам населення. Розвиток громадянського суспільства: Активна участь громадськості в бюджетному процесі сприяє розвитку громадянської свідомості та зміцненню демократичних інститутів.

Дослідження новітніх інструментів, таких як громадський бюджет, електронні платформи для збору пропозицій та голосування, є важливими для впровадження сучасних технологій у процеси управління. У контексті глобалізації та швидких змін в суспільстві, органи влади повинні бути готовими до адаптації своїх підходів, що робить вивчення інструментів посилення участі громадськості особливо актуальним.

Проблематику участі громадськості у бюджетному процесі досліджували Д. Б'юкенен, О. Волохов, О. Голінська, О. Кириленко, О. Крилова, Л. Лісяк, В. Писаренко, Ю. Фоменко, Y. Cabannes, S. Chambers.

Метою роботи є дослідити ефективні інструменти, які сприяють посиленню участі громадськості у бюджетному процесі, з метою підвищення прозорості, підзвітності та залучення громадян до формування та виконання бюджетних рішень.

Об'єктом роботи є процес участі громадськості у бюджетному процесі на різних рівнях державного управління (місцевому, регіональному та національному).

Предмет роботи – це інструменти залучення громадськості до бюджетного процесу, їх аналіз, порівняння та оцінка впливу на якість бюджетного планування та виконання.

Завданнями роботи є:

- визначити сутність участі громадськості у бюджетному процесі та проаналізувати її передумови;
- окреслити основні види участі громадськості у бюджетному процесі та їх характеристику;
- дослідити конкретні приклади участі громадськості у бюджетному процесі як національного, так і міжнародного рівня;
- проаналізувати сучасний стан участі громадськості у бюджетному процесі в Україні, виявивши основні проблеми та перспективи;
- вивчити елементи правового забезпечення, що регулюють участь громадськості у формуванні та виконанні бюджету;
- оцінити ефективність участі громадян у бюджетному процесі, використовуючи методи соціологічного дослідження або аналізу даних;
- дослідити інноваційні інструменти, які можуть бути впроваджені для залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету;
- вивчити розвиток форм участі громадян у бюджетному процесі, включаючи механізми зворотного зв'язку та інформаційні кампанії;
- оцінити результати впровадження нових інструментів та форм участі на прикладі міської територіальної громади.

Методи дослідження. Під час написання роботи було використано діалектичний та абстрактно-логічний методи, метод системного підходу, метод порівняння, спостереження, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та інші для теоретичного обґрунтування основ участі громадськості у бюджетному процесі.

Інформаційною основою дослідження є законодавчі та нормативні документи, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, що присвячені участі громадськості в бюджетному процесі.

Наукова новизна дослідження полягає у вирішенні актуальних питань з пошуку ефективних методів і підходів до розвитку процесу участі громадськості у бюджетному процесі на різних рівнях державного управління (місцевому, регіональному та національному).

Практична значущість дослідження полягає у тому, що запропоновані напрями реформування процесу участі громадськості у бюджетному процесі на різних рівнях державного управління дозволять досягти стратегічних цілей України в умовах євроінтеграції та прискорити процес вступу України до Європейського союзу.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 50 джерел. Загальний обсяг роботи становить 87 сторінок, включаючи 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1.

РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Сутність, передумови та види участі громадськості у бюджетному процесі

У сучасному світі підвищення рівня демократії передбачає активну участь громадян у прийнятті рішень, що безпосередньо впливають на їхнє життя. Залучення громадськості до бюджетного процесу сприяє формуванню відкритого і прозорого управління.

Включення громадян у бюджетні процеси допомагає врахувати їхні потреби та пріоритети, що, в свою чергу, може призвести до більш ефективного використання бюджетних коштів. Це сприяє не лише задоволенню потреб суспільства, а й підвищенню довіри до органів влади.

Сучасні технології, такі як електронні платформи та соціальні мережі, створюють нові можливості для залучення громадськості. Це відкриває шлях для більшої участі, але також вимагає розуміння специфіки і видів такої участі.

Багато країн стикаються з викликами у бюджетному процесі, такими як недостатня прозорість, корупція, а також обмежений доступ до інформації. Дослідження видів участі громадськості може виявити ефективні механізми для подолання цих проблем. Аналіз участі громадськості у бюджетному процесі в інших країнах може надати цінні уроки для України, дозволяючи адаптувати успішні практики до місцевих умов бюджетування.

Бюджетний процес є основою фінансової системи України. Його складові тісно взаємопов'язані та формують суть публічної фінансової діяльності [16, 18]. Сьогодні ця діяльність повинна відповідати міжнародним стандартам, зокрема у сфері забезпечення прозорості та публічності

бюджетного процесу. Це створює можливість для кожного громадянина контролювати процес ухвалення бюджетних рішень і їх виконання. Інститут громадського бюджету є успішним в європейських країнах.

Розглянемо по-перше, сутність, значення, та основні характеристики бюджету [46]. Бюджет - це фінансовий план, який відображає доходи та витрати держави, органів місцевого самоврядування, підприємств або інших організацій за певний період, зазвичай на один рік. Бюджет є інструментом економічного управління та планування. Бюджет фіксує всі фінансові потоки, що стосуються доходів (податки, збори, інші надходження) і витрат (соціальні програми, інфраструктурні проекти, зарплати тощо). Бюджет є інструментом для стратегічного планування, що допомагає визначити пріоритети в розподілі ресурсів. Це дозволяє ухвалювати обґрунтовані рішення щодо фінансування різних сфер.

Бюджет відповідного рівня затверджується вищими органами влади (парламентом, місцевими радами) і має обов'язкову силу. Це означає, що організації зобов'язані виконувати його умови [49].

Бюджет забезпечує механізми контролю за виконанням фінансових планів, що сприяє підвищенню прозорості та підзвітності у використанні державних ресурсів. Бюджет може бути змінений у процесі виконання залежно від зміни економічних умов, що вимагає коригування планів.

Бюджет впливає на економічну політику держави, регулює соціальні витрати, сприяє розвитку інфраструктури та підтримці суспільних потреб.

Бюджет є ключовим інструментом фінансового управління, який забезпечує збалансоване використання ресурсів, визначає економічні пріоритети та сприяє розвитку суспільства в цілому. Ефективне бюджетування є основою для стабільного економічного зростання та соціального добробуту [47].

Бюджетна система України поєднує державний бюджет України та місцеві бюджети.

Бюджетне законодавство по-перше складається з нормативно-правових актів, які забезпечують ефективну реалізацію бюджетних відносин у нашій країні. До елементів бюджетного законодавства відносяться Конституція України [1], Бюджетний кодекс України [2], Податковий кодекс України [3], Бюджетна декларація, прогнози місцевих бюджетів, Закон про Державний бюджет України на відповідний рік, інші закони, які регулюють бюджетні відносини та передбачені ст. 1 Бюджетного кодексу України [4-7]. До даної сфери законодавства також слід відносити нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, що прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України та інших законів України. Третьою складовою є нормативно-правові акти органів виконавчої влади, що прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу. Для місцевого рівня організації бюджетного процесу важливими є рішення про місцевий бюджет, рішення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, що приймаються у відповідності до Бюджетного кодексу.

Бюджетна декларація, проект Закону про Державний бюджет України на відповідний рік розробляються Міністерством фінансів України. Зазначене Міністерство забезпечує виконання Державного бюджету України, здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу на державному та місцевому рівнях [49].

Участь громадськості у бюджетному процесі є важливим елементом демократичного управління та забезпечення прозорості у використанні державних ресурсів.

Громадська участь у бюджетному процесі на загальнодержавному рівні характеризується кількома основними аспектами, що сприяють підвищенню прозорості, підзвітності та ефективності управління державними фінансами [16, 32, 44]:

1. Громадськість має доступ до детальної інформації про проект бюджету, звіти про його виконання та інші фінансові документи. Це дозволяє громадянам ознайомлюватися з витратами та доходами держави. Основні

аспекти прозорості бюджету є такими. Доступність інформації забезпечується шляхом публікації проєктів бюджетів, звітів про їхнє виконання, фінансових документів, інформації про державні закупівлі та використання бюджетних коштів.

Прозорість бюджету для громадськості дає можливість контролю за витратами, формує розуміння джерел доходів держави, можливість відстеження ефективності використання коштів та участі у бюджетному процесі.

Існують різні інструменти забезпечення прозорості бюджетного процесу. У міжнародній та вітчизняній практиці активно використовують портали відкритих даних, публічні бюджети міст, системи електронних закупівель, регулярні звіти органів влади, громадські обговорення тощо.

Доступність інформації має значення для демократії, оскільки забезпечується підзвітність влади, боротьба з корупцією, підвищення довіри громадян, ефективніше використання обмежених ресурсів.

В умовах глобалізації та реалізації євроінтеграційного курсу важливим є забезпечення відповідності вимогам МВФ, дотримання принципів ОЕСР, використання найкращих світових практик, що наближує до формування демократичного суспільства та забезпечення ефективного державного управління.

2. Державні органи проводять відкриті консультації та громадські слухання, де представники влади обговорюють проєкти бюджету з громадськістю. Це створює платформу для висловлення думок, пропозицій та критики.

Процес громадських консультацій щодо бюджету є важливим елементом партисипативної демократії, який забезпечує активну участь громадськості у формуванні та обговоренні бюджетної політики. Державні органи організовують різноманітні формати взаємодії з громадськістю, включаючи громадські слухання, публічні обговорення, онлайн-консультації, робочі групи, експертні зустрічі, форуми та конференції.

У процесі консультацій беруть участь різні зацікавлені сторони: представники органів влади, громадські організації, експерти та аналітики, активні громадяни, представники бізнесу та ЗМІ. Це забезпечує широке представництво інтересів та експертизи при обговоренні бюджетних питань.

Процес громадських консультацій включає кілька ключових етапів: попереднє інформування громадськості, збір пропозицій та зауважень, безпосереднє обговорення проєкту, внесення змін за результатами обговорення та звітування про результати консультацій. Така структурована взаємодія забезпечує ефективність процесу та досягнення конкретних результатів.

Проведення громадських консультацій має низку важливих переваг: врахування інтересів громади при прийнятті рішень, підвищення якості управлінських рішень, зростання довіри громадян до влади, забезпечення прозорості бюджетного процесу та запобігання потенційним конфліктам.

Практичними результатами таких консультацій стають покращення проєктів бюджету, більш ефективне врахування місцевих потреб, оптимізація бюджетних витрат та раціональніший розподіл наявних ресурсів. Для досягнення цих результатів важливо забезпечити належну організацію процесу, включаючи завчасне оповіщення учасників, доступність необхідних матеріалів, вибір зручного часу та місця проведення, професійну модерацію обговорень та належне документування всього процесу.

Таким чином, громадські консультації щодо бюджету є ефективним інструментом демократичного врядування, який дозволяє покращити якість бюджетної політики та забезпечити її відповідність потребам громади.

3. У процесі формування бюджету активно залучаються експерти та представники громадських організацій, що забезпечує комплексний та багатосторонній підхід до бюджетного планування. Експерти різних галузей, аналітичні центри та громадські організації привносять свої унікальні знання, досвід та перспективи у процес аналізу та обговорення бюджетних пропозицій.

Залучення експертного середовища дозволяє проводити глибокий аналіз бюджетних ініціатив, оцінювати їх потенційний вплив на різні сфери суспільного життя та економіку в цілому. Експерти можуть надавати обґрунтовані рекомендації щодо оптимізації видатків, виявляти потенційні ризики та пропонувати альтернативні рішення для досягнення поставлених цілей.

Громадські організації, зі свого боку, представляють інтереси різних соціальних груп та забезпечують врахування потреб різних верств населення при формуванні бюджету. Вони також можуть здійснювати громадський моніторинг ефективності використання бюджетних коштів та надавати зворотний зв'язок щодо реалізації бюджетних програм.

Різноманітність думок та підходів, які привносять експерти та громадські організації, сприяє більш збалансованому та обґрунтованому прийняттю рішень щодо розподілу бюджетних коштів. Це також підвищує прозорість бюджетного процесу та довіру громадськості до прийнятих рішень, оскільки вони базуються на експертних оцінках та враховують широкий спектр суспільних інтересів.

Такий підхід до формування бюджету відповідає сучасним демократичним стандартам та принципам належного врядування, забезпечуючи не лише технічну якість бюджетного планування, але й його соціальну легітимність та відповідність реальним потребам суспільства.

4. Громадськість має можливість здійснювати моніторинг виконання бюджету, оцінюючи, як і на що витрачаються бюджетні кошти. Це може включати незалежні аудиторів або громадські моніторингові групи.

5. Співпраця між державними органами та громадськістю під час реалізації бюджету дозволяє оперативно реагувати на виклики та коригувати фінансування на основі зворотного зв'язку від населення. Така взаємодія створює динамічну систему, яка дозволяє своєчасно виявляти проблеми, адаптувати бюджетні рішення та забезпечувати ефективне використання публічних коштів відповідно до реальних потреб суспільства.

Постійний діалог між владою та громадськістю забезпечує можливість оперативного реагування на зміни у соціально-економічному середовищі та виникаючі виклики. Громадяни, як безпосередні отримувачі публічних послуг, можуть надавати цінний зворотний зв'язок щодо ефективності використання бюджетних коштів та якості реалізації бюджетних програм. Це дозволяє державним органам вносити необхідні корективи у фінансування та перерозподіляти ресурси для досягнення максимальної ефективності їх використання.

Механізми збору та аналізу зворотного зв'язку від населення допомагають виявляти проблемні аспекти у реалізації бюджету та приймати обґрунтовані рішення щодо їх вирішення. Це може включати коригування обсягів фінансування окремих програм, зміну пріоритетів у розподілі коштів або впровадження нових механізмів реалізації бюджетних ініціатив.

Така модель взаємодії також сприяє підвищенню прозорості бюджетного процесу та зростанню довіри громадян до державних інституцій. Коли населення бачить, що їхні пропозиції та зауваження враховуються при прийнятті рішень щодо використання публічних коштів, це створює позитивний цикл взаємодії та підвищує рівень громадської підтримки бюджетної політики.

Отже, налагоджена співпраця між державними органами та громадськістю є важливим інструментом забезпечення ефективності та адаптивності бюджетного процесу, що дозволяє краще відповідати на суспільні потреби та забезпечувати раціональне використання державних ресурсів.

6. Після завершення бюджетного року проводиться оцінка ефективності витрат, що включає збирання думок громадськості. Це може здійснюватися через опитування, публічні обговорення або звіти. Така оцінка забезпечує комплексний аналіз результативності використання публічних коштів. Особлива увага приділяється залученню громадськості до цього процесу через

різноманітні механізми зворотного зв'язку, що дозволяє отримати об'єктивну картину впливу бюджетних рішень на життя громади.

Збір та аналіз думок громадськості здійснюється через різні канали комунікації. Проводяться соціологічні опитування, які дозволяють оцінити рівень задоволеності населення реалізованими бюджетними програмами та якістю наданих публічних послуг. Організуються публічні обговорення, де громадяни можуть безпосередньо висловити свої зауваження та пропозиції щодо ефективності використання бюджетних коштів. Важливим інструментом є також підготовка та оприлюднення звітів про виконання бюджету, які містять як кількісні показники, так і якісну оцінку досягнутих результатів.

Зібрана інформація використовується для вдосконалення бюджетного планування на наступні періоди. Аналіз громадської думки допомагає виявити сфери, які потребують додаткової уваги або змін у підходах до фінансування. Це забезпечує більш ефективне використання обмежених бюджетних ресурсів та краще задоволення потреб громади.

Така система оцінки ефективності витрат сприяє підвищенню прозорості бюджетного процесу, посиленню підзвітності органів влади перед громадськістю та формуванню більш відповідальної бюджетної політики. Вона також створює основу для постійного вдосконалення механізмів управління публічними фінансами та забезпечення їх відповідності суспільним очікуванням.

7. Державні органи можуть організовувати інформаційні кампанії та навчальні семінари для підвищення обізнаності населення про бюджетний процес і його значення. Такі освітні ініціативи допомагають громадянам краще розуміти механізми формування та виконання бюджету, а також усвідомлювати свою роль у цьому процесі.

Інформаційні кампанії можуть включати різноманітні формати комунікації: від традиційних медіа-матеріалів та інформаційних буклетів до сучасних цифрових інструментів, таких як вебінари, онлайн-курси та інтерактивні платформи. Важливим елементом є використання доступної мови

та наочних прикладів, що допомагають пояснити складні бюджетні концепції широкій аудиторії.

Навчальні семінари надають можливість для більш глибокого вивчення окремих аспектів бюджетного процесу. На таких заходах учасники можуть отримати практичні навички аналізу бюджетних документів, розуміння фінансових показників та механізмів участі у бюджетному процесі. Особлива увага приділяється роз'ясненню прав та можливостей громадян щодо участі у прийнятті бюджетних рішень.

Підвищення обізнаності населення про бюджетний процес має важливе значення для розвитку демократичного суспільства. Коли громадяни краще розуміють, як формується та витрачається бюджет, вони можуть більш ефективно брати участь у громадських обговореннях, надавати конструктивні пропозиції та здійснювати громадський контроль за використанням публічних коштів. Це сприяє підвищенню якості бюджетних рішень та зростанню довіри між владою та громадськістю.

Громадська участь у бюджетному процесі на місцевому рівні є одним з ключових напрямків реформи бюджетної децентралізації в Україні. Цей процес стартував у 2014 році і реалізується з урахуванням досвіду найбільш успішних унітарних держав Європи. Основним інструментом місцевої влади є місцевий бюджет, чия більшість коштів спрямовується на задоволення соціальних потреб населення відповідної адміністративної одиниці. В свою чергу, мешканці громади мають право на отримання інформації про управління бюджетним процесом, а також на участь у використанні бюджетних коштів та контролі за їх витрачанням [13].

Участь громадськості в бюджетному процесі передбачає активне залучення громадян, громадських організацій та інших зацікавлених сторін до обговорення, формування та моніторингу бюджетних рішень. Це може включати [12, 14]:

1. Інформування громадськості про бюджетні пропозиції, їх обґрунтування та вплив на соціально-економічний розвиток.

2. Участь громадськості в консультаціях під час формування бюджету, що дозволяє врахувати інтереси різних груп населення.

3. Моніторинг громадськістю виконання бюджету та його впливу на громаду.

Передумовами участі громадськості у бюджетному процесі є [20]:

- наявність законодавчих актів, які регламентують участь громадськості в бюджетному процесі;
- відкритість бюджетних даних та інформації про їх використання;
- освіченість громадськості у питаннях бюджету, щоб мати можливість ефективно брати участь у бюджетному процесі;
- готовність органів влади взаємодіяти з громадськістю та враховувати її думку.

Основні принципи бюджету участі зосереджуються на забезпеченні рівності прав для всіх учасників у процесі формування місцевого бюджету та його використання [19].

Один з ключових принципів полягає в рівності можливостей для участі кожного громадянина в основних етапах розвитку громади. Принцип означає, що всі члени громади, незалежно від їхнього соціального статусу чи інших факторів, повинні мати рівні можливості для участі у визначенні пріоритетів розвитку та використанні бюджетних коштів.

Важливим є принцип співучасті: активна участь не тільки громадян, але й місцевих органів влади, проектних центрів, громадських організацій та ініціативних груп. Цей принцип передбачає спільну роботу різних учасників, де кожен має можливість вносити свої пропозиції та ідеї, а також брати участь у процесах ухвалення рішень.

Принцип самоорганізації учасників передбачає, що процес ухвалення рішень у рамках бюджету участі має бути колегіальним і відбуватися за принципом взаємного погодження. Громадяни повинні мати можливість спільно обговорювати і приймати рішення, а також ініціювати нові проекти, що відповідають інтересам їхніх громад.

Не менш важливим є принцип ініціативності, згідно з яким кожен учасник може висловлювати свої ідеї, пропозиції або бачення шляхів вирішення конкретних проблем громади. Це дає змогу враховувати різноманітні погляди та інтереси жителів, що робить бюджет участі більш демократичним та відкритим.

Принцип інформаційної відкритості означає, що всі етапи бюджетного процесу мають бути прозорими, з доступом громадян до всіх необхідних даних і документів. Також важливим є мотивування громадян до активної участі через конкурси, рейтинги та інші стимули, що можуть заохочувати жителів вносити свої ідеї та активно долучатися до реалізації проектів.

Принцип послідовності дій визначає бюджет участі як довготривалий процес, що складається з кількох етапів, які взаємопов'язані і мають чітко визначену послідовність.

Зокрема, до основних етапів бюджету участі відносяться [23]:

1. Затвердження органом місцевого самоврядування параметрів бюджету участі та прогностичних показників на наступний бюджетний період, що дає чітке уявлення про доступні ресурси та можливості.

2. Подання громадських проектів, де кожен житель громади може подати свою ініціативу або ідею, яка може бути реалізована за рахунок бюджету участі.

3. Оцінка та прийняття проектів на голосування, під час якої проекти проходять перевірку на відповідність певним вимогам і готуються до участі в голосуванні.

4. Голосування та визначення проектів-переможців, на якому громадяни обирають проекти, які будуть реалізовані в межах бюджету участі.

5. Реалізація проектів-переможців, коли обрані ініціативи втілюються у життя за рахунок бюджетних коштів.

6. Звітування та оцінка результатів реалізації проектів, що дозволяє громадянам оцінити ефективність витрачених коштів та результатів

впроваджених проектів, а також сприяє підвищенню довіри до бюджетного процесу.

Принципи бюджету участі забезпечують не лише рівність і доступність для громадян, а й створюють чітку структуру, яка сприяє ефективному та прозорому управлінню бюджетними коштами на місцевому рівні.

Сфери та результати впливу запровадження бюджету участі на різні сфери суспільного життя територіальних громад представлено у таблиці 1.1

Таблиця 1.1

Вплив запровадження бюджету участі на різні сфери суспільного життя територіальних громад

Сфера впливу	Результати
Економічна	- Забезпечення збалансованої економічної політики на місцевому рівні, орієнтованої на потреби громади.
	- Розвиток та модернізація місцевої інфраструктури (дороги, комунальні послуги, енергозабезпечення, парки тощо).
	- Підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, зокрема, через пряме залучення громадян до визначення пріоритетів витрат.
	- Оперативне реагування на актуальні економічні проблеми громади, зокрема через фінансування проектів, що безпосередньо сприяють вирішенню нагальних проблем (наприклад, покращення умов для бізнесу чи зайнятості).
Соціальна	- Підвищення соціальної згуртованості в громаді, оскільки бюджет участі сприяє колективному прийняттю рішень та об'єднує людей для досягнення спільних цілей.
	- Сприяння розвитку громадянської освіти, підвищення обізнаності мешканців громади щодо їхніх прав і можливостей впливати на процеси місцевого управління.
	- Виникнення нових лідерів серед громадян, які ініціюють та реалізують важливі проекти для розвитку громади, що сприяє розвитку активної громадянської позиції.
	- Розвиток громадянського суспільства через активну участь мешканців у місцевих ініціативах, що зміцнює демократичні засади та сприяє розвитку інститутів самоврядування.

Продовження табл. 1.1

Сфера впливу	Результати
Політична	- Зростання якості державного управління на місцевому рівні завдяки безпосередньому залученню громадян до процесу ухвалення рішень.
	- Підвищення рівня довіри місцевого населення до органів влади, оскільки бюджет участі робить процес управління прозорим і дає можливість громадянам безпосередньо впливати на розподіл бюджетних коштів.
	- Зростання ефективності політичних рішень, оскільки вони враховують реальні потреби та пріоритети громади, що підвищує їхню релевантність та прийнятність для населення.
	- Сприяння процесу децентралізації влади, оскільки органи місцевого самоврядування отримують більше повноважень та можливостей для управління фінансами, що посилює їхню автономію і незалежність.
Культурна	- Розвиток сфери культури в громаді через фінансування культурних проектів та ініціатив, що сприяє збереженню та популяризації місцевих традицій, мистецтва і культурної спадщини.
	- Створення та покращення культурного простору громади, зокрема через реконструкцію бібліотек, культурних центрів, організацію фестивалів, виставок та інших культурних заходів.
	- Розбудова культурного діалогу між різними соціальними групами та поколіннями, що зміцнює культурну різноманітність і сприяє гармонійному розвитку громади.

Джерело: сформовано автором на основі [30, 31]

Таким чином, впровадження бюджету участі дає змогу місцевим мешканцям безпосередньо впливати на економічний розвиток громади через вибір пріоритетних проектів, що допомагає оперативно вирішувати проблеми економічного характеру та покращувати інфраструктуру. Бюджет участі сприяє формуванню соціальної єдності, розвитку демократичної культури та активної громадянської позиції. Він дає можливість громадянам бути частиною процесу прийняття рішень і створює нові можливості для освіти та розвитку лідерства. Залучення громадян до процесу управління місцевими бюджетами сприяє підвищенню прозорості і довіри до місцевих органів влади.

Крім того, це підтримує процес децентралізації, посилюючи самоврядування і зменшуючи централізований контроль. Бюджет участі стимулює розвиток місцевої культури, створюючи нові можливості для збереження культурної спадщини та розвитку творчих ініціатив у громаді, а також для налагодження культурного обміну і співпраці серед різних груп населення.

1.2. Іноземний досвід участі громадськості у бюджетному процесі

Одним із ключових європейських документів, який визнає право громадян на участь в управлінні державними справами як один з основних демократичних принципів, є Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 року), ратифікована Україною у 1997 році. Відповідно до положень цієї Хартії, громадяни мають право брати участь у процесі ухвалення рішень щодо місцевих бюджетів. Зокрема, їм гарантується доступ до інформації про державний та місцеві бюджети, а також можливість брати участь у їх формуванні. Таким чином, громадяни можуть активно залучатися до управління на рівні держави, регіону, територіальної громади чи міста [10].

Ідея громадського бюджету була вперше реалізована в 1989 р. в бразильському місті Порту-Алегрі. Процес формування бюджету мав форму щорічного обговорення та прийняття рішень, у якому активну участь брали мешканці міста, вирішуючи, як витратити частину місцевого бюджету. Місто виділяло майже чверть свого бюджету на фінансування місцевих проектів [39, 40].

Атлас партиципаторного бюджету був підготовлений авторами з 71 країни та презентований на міжнародній конференції International Observatory on Participatory Democracy (IOPD) у Барселоні в 2019 р. Учасники конференції обговорювали питання кризи демократії, впливу штучного інтелекту,

комунікації та їхнього впливу на процеси партисипаторного бюджетування [39].

Згідно з інформацією, наведеною в Атласі, у Північній Америці у 2018 р. реалізовувалося 178 партисипаторних бюджетів, з яких 145 - у США, більшість з яких впроваджувалися в школах. Водночас у Південній Америці спостерігався спад у кількості таких ініціатив, оскільки Бразилія, яка була основним провайдером цього процесу, переживала політичну та соціальну кризу. На континенті Африки реалізовувалося 950 громадських бюджетів, що на 15% перевищувало показники 2017 р. Європа була лідером за кількістю партисипаторних бюджетів, на її території функціонувало 4500 таких ініціатив. В Польщі їх було 1860, у Португалії з 1868, а в Іспанії з 400. Згідно з даними Атласу, впровадження громадського бюджету на національному рівні закріплено законодавчими актами в Польщі, Анголі, Перу, Індонезії, Домініканській Республіці, Панамі, Еквадорі, Південній Кореї та Португалії [39].

У багатьох країнах світу громадський бюджет став важливим інструментом, який допомагав ефективно вирішувати нагальні потреби найбільш вразливих верств населення та сприяв розвитку взаємодії між органами влади і місцевими громадами. Цей інструмент перетворився на своєрідну варіант співпраці між місцевими владними структурами та громадськістю і сформував нові можливості для взаємодії. Автори проєктів, представники влади, громадські організації та мешканці почали співпрацювати та створювати нові зв'язки. Завдяки цьому все більше ініціатив і локальних пропозицій щодо покращення життєвого середовища були реально реалізовані. Бюджет участі дедалі частіше розглядався як основа для зміцнення соціальної згуртованості, впровадження принципів інклюзивності та доступності в громадах. Практика охопила до півтори тисячі населених пунктів по всьому світу. Виходячи з масштабів застосування термін уже став частиною економічної термінології та був включений до рекомендацій ООН в сфері управління міськими бюджетами [51].

У США механізм бюджету участі реалізується через щорічний цикл зустрічей та голосувань, що є частиною більш широкого процесу прийняття бюджетних рішень, який складається з п'яти основних етапів. Один із цих етапів включає проведення серії «мозкових штурмів», під час яких мешканці громади висловлюють свої ідеї щодо основних потреб міста. Вони також обирають волонтерів-делегатів, які займаються аналізом поданих пропозицій, визначають пріоритетність ідей та розробляють остаточні варіанти проєктів для голосування. У Нью-Йорку в 2015 р. бюджет участі становив 0,06% від загального бюджету міста, що відповідало сумі 31 млн доларів США [39, 58].

Громадський бюджет Канади був реалізований через консультативну модель, що дозволяє громадянам активно брати участь у процесі прийняття бюджетних рішень. За допомогою інтерактивної онлайн-системи, люди мають можливість вносити свої пропозиції щодо змін у бюджетних витратах, наприклад, зниження або підвищення фінансування для конкретних напрямків чи програм. Ця система дозволяє громадянам не лише висловлювати свої думки, але й брати участь у процесі оцінки пріоритетності бюджетних статей. Учасники можуть обговорювати пропозиції, голосувати за них, а також пропонувати альтернативні варіанти для більш ефективного розподілу бюджетних коштів. Такий підхід сприяє прозорості, забезпечує більшу участь громадян у процесі формування бюджету та дозволяє органам влади отримати безпосередній зворотний зв'язок від населення щодо того, які аспекти фінансування є найбільш важливими для місцевої громади [52, 59].

З початку XXI ст. концепція громадського бюджету почала впроваджуватися у різних країнах Європи.

У Швейцарії громадяни мають право ухвалювати рішення щодо державних витрат. Фінансовий референдум є обов'язковою передумовою витрачання на певні потреби понад 1 млн швейцарських франків на рік. Подібна процедура застосовується й для одноразових витрат, що перевищують 20 млн франків.

Одним із перших країн Європейського Союзу, де було впроваджено інструмент партисипативного бюджету, стала Франція. Це стало результатом довготривалої еволюції політичних і соціальних процесів у країні, де однією з ключових ідей було дистанціювання держави від безпосереднього впливу на громадянське суспільство. З початку XX ст. французьке суспільство активно прагнуло до більшої демократичної участі, зокрема у процесах прийняття рішень, що стосуються місцевого управління та фінансування. Ідея залучення громадян до управлінських процесів в міських громадах знайшла своє відображення в рамках програми міської політики, яка була спрямована на розвиток більшої взаємодії між владою та громадянами. Одним із перших кроків було створення механізмів, які дозволяли жителям безпосередньо впливати на рішення щодо розподілу бюджетних коштів. Це сприяло виникненню різноманітних учасницьких практик та інструментів, таких як публічні запити, місцеві референдуми та інші форми громадських консультацій. Зокрема, публічні запити дозволяли громадянам безпосередньо ставити питання перед органами влади і отримувати на них відповіді, що сприяло підвищенню рівня прозорості. Місцеві референдуми, у свою чергу, давали можливість громадянам безпосередньо голосувати за важливі питання, що стосуються їхнього життя та розвитку міста. Все це разом створило основи для формування партисипативного підходу, в якому громадяни мали реальну можливість впливати на прийняття рішень і активно долучатися до процесу управління місцевими бюджетами. У Парижі партисипаторний бюджет складав близько 5% від загального міського бюджету, що еквівалентно приблизно 100 млн євро.

Лісабон став першою європейською столицею, що запровадила механізм громадського бюджету. Початково на реалізацію громадських проєктів було виділено 3 мільйони євро, що дозволило фінансувати різноманітні ініціативи в ключових сферах, таких як освіта (зокрема, навчання для дорослих), культура, наука, сільське господарство, юстиція та внутрішнє управління в автономних регіонах. За десять років існування цієї програми Лісабон

інвестував у громадський бюджет понад 33,8 млн євро. В процесі участі в бюджетних консультаціях брало участь близько 70 тисяч осіб, що підкреслює важливість та інклюзивність цього механізму. Важливою рисою лісабонського громадського бюджету є те, що це не лише фінансове питання, а, в першу чергу, інструмент для залучення громадян до активної участі в житті міста. Учасники мали можливість пропонувати проекти, обговорювати їх, голосувати за пріоритети, а також безпосередньо впливати на те, як розподіляються бюджетні кошти. Така модель сприяла більшій прозорості у бюджетному процесі і підвищила рівень довіри до місцевої влади.

У 2017 році Португалія запровадила партисипаторний бюджет на загальнонаціональному рівні. Це дозволило громадянам безпосередньо впливати на розподіл державних коштів на всій території країни, що ще раз підкреслює важливість залучення населення до процесів управління та прийняття рішень на всіх рівнях.

У Шотландії партисипативний бюджет реалізується на загальнодержавному рівні. Його особливістю є те, що кошти для цієї ініціативи виділяються з державного бюджету і спрямовуються на підтримку місцевих проектів та розвиток громадської активності. У 2015 р. з метою сприяння розвитку цього інструменту був створений фонд «Вибір громади» (Community Choices Fund). Основним завданням цього фонду є просування ідеї бюджету участі в регіонах з низьким рівнем економічної спроможності шляхом надання фінансової підтримки з боку уряду Шотландії. Фонд підтримує один із основних принципів реформи державної служби в Шотландії, який полягає в забезпеченні рівних можливостей для громадян при прийнятті рішень, а також в заохоченні до відображення громадянами власного бачення майбутнього розвитку місцевих громад. Створення цього фонду також відповідає намірам шотландського уряду, відповідно до Акту про розширення прав та можливостей громад, сприяти наданню місцевим громадам додаткових повноважень для просування власних ініціатив та ідей.

Сьогодні громадський бюджет, відомий в Польщі як «партICIPаторний бюджет», є важливим інструментом місцевого управління, що активно застосовується в країні. Вперше він був впроваджений у 2011 р. в місті Сопот, і з того часу набув значної популярності. Понад 100 польських міст використовують цю модель для залучення громадян до процесу управління бюджетними коштами та розвитку місцевих ініціатив. Активізацію використання партICIPаторного бюджету в Польщі обумовлена тим, що модель дозволяє жителям безпосередньо впливати на розподіл частини місцевих бюджетних коштів, що сприяє підвищенню прозорості, покращенню взаємодії між громадянами та органами влади, а також формуванню більш активного та відповідального суспільства. Зазначений механізм сприяє реалізації проектів, що відповідають реальним потребам та пріоритетам громади, оскільки ідеї та пропозиції надходять безпосередньо від мешканців. Формування консультативної моделі бюджету участі в Польщі обумовлене кількома факторами, серед яких ключову роль відіграє система місцевого самоврядування. Польща має розвинену модель децентралізованого управління, де місцеві органи влади мають значну автономію у прийнятті рішень, включаючи питання бюджету. Це дозволяє успішно реалізовувати механізми партICIPації на місцевому рівні. Окрім цього, значну роль відіграє законодавча база, яка підтримує впровадження інструментів громадського бюджету на різних рівнях місцевого управління. Важливим етапом розвитку партICIPаторного бюджету стало прийняття законодавчих актів, що забезпечують правові основи для участі громадян у процесах планування та витрачання бюджетних коштів [18, 45].

Попри ці значні відмінності у масштабах, громадський бюджет продовжує бути потужним інструментом для залучення громадян до процесу управління та розподілу бюджетних коштів.

Особливим є досвід формування партICIPаторного бюджету у місті Боллате (Італія). Там був розроблений спеціальний бюджет для потреб засуджених осіб, що поєднував краудфандинг (збір коштів від громадян) та

партиципаторне управління бюджетом та передбачав активну участь громадськості у формуванні та реалізації ініціатив. Особливістю є інтеграція громадських організацій і місцевих мешканців у процес обговорення та затвердження проектів, що дозволяє забезпечити демократичність та прозорість прийняття рішень навіть в умовах пенітенціарних установ. Громадський бюджет у Боллате сприяв розвитку соціальної інклюзії та ресоціалізації засуджених, що є ключовим аспектом їх реабілітації та адаптації після відбуття покарання. Проекти, що обговорювалися і підтримувалися в рамках цього процесу, були орієнтовані на покращення умов перебування засуджених, їхню соціалізацію після відбуття покарання. Серед ініціатив, які отримали підтримку, були програми з організації освіти та професійної підготовки, розвиток трудової діяльності в установах, впровадження психологічної підтримки для засуджених. Зазначені заходи є важливим інструментом ресоціалізації, оскільки вони сприяють зниженню ризику рецидивізму та підтримують інтеграцію осіб, які відбули покарання, у громадське життя після їхнього звільнення. Громадський бюджет у Боллате виконував роль інструменту місцевої демократії, був потужним механізмом соціальних інновацій, сприяючи розвитку ініціатив, які враховують реальні потреби вразливих груп населення. Такі проекти дають змогу не тільки забезпечити засуджених необхідними соціальними послугами і підтримати їхній процес ресоціалізації та реабілітації.

Узагальнення переваг та викликів запровадження громадських бюджетів у світовій практиці представлено у вигляді таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Переваги та виклики впровадження громадського бюджету у світовій
практиці

Переваги	Виклики
Розширення демократії та участі громадян: громадяни можуть безпосередньо брати участь у прийнятті рішень щодо розподілу бюджетних коштів, що зміцнює демократичні процеси.	Недостатня поінформованість та освіта громадян, що обмежує участь громадян та їхню здатність ухвалювати інформовані рішення.
Зростання довіри до органів влади: залучення громадян до бюджетного процесу підвищує прозорість і знижує рівень корупції, що веде до зростання довіри до влади.	Слабка участь вразливих груп (молодь, етнічні меншини), що можуть бути обмежені в участі через бар'єри доступу до інформації.
Ефективне використання бюджетних коштів: громадський бюджет дозволяє ефективно розподіляти обмежені ресурси, орієнтуючись на реальні потреби громади.	Технічні та організаційні складнощі
Покращення соціальної інклюзії та боротьба з нерівністю: партиципаторний бюджет надає можливість соціально вразливим групам брати участь у прийнятті рішень, що зменшує соціальну нерівність.	Корупційні ризики та маніпуляції з боку окремих осіб або груп, що можуть використовувати бюджет для просування своїх інтересів.
Посилення місцевої громадської активності: громадяни стають більш ініціативними, розробляючи проекти та активно беручи участь у розвитку своєї громади.	Нерівномірний вплив на громади: процес може бути більш ефективним у більш активних та заможних громадах, що може призвести до нерівного розподілу ресурсів.
Підтримка процесів децентралізації: громадський бюджет стимулює децентралізацію та зміцнює фінансову автономію місцевих органів влади.	Складність забезпечення довгострокової стійкості проектів внаслідок проблем їхнього довгострокового фінансування та підтримки.
	Невідповідність між очікуваннями та реальними результатами через невиконання обіцяних проектів або недосягнення бажаних результатів.

Джерело: розроблено автором на основі: [29,38,53,54]

Висновки до розділу 1

Залучення громадськості до бюджетного процесу сприяє формуванню більш справедливого та ефективного бюджету, враховуючи потреби та інтереси різних груп населення. Таке залучення підвищує довіру до державних інститутів та стимулює активність громадян у питаннях управління. Відповідно, розгляд сутності, передумов та видів участі громадськості у бюджетному процесі є надзвичайно актуальним для розвитку демократичних інститутів, підвищення якості управління та забезпечення прозорості у використанні бюджетних коштів.

Запровадження бюджету участі надає позитивний вплив на різні сфери життя громад, сприяючи їхньому сталому розвитку, підвищенню рівня участі громадян у місцевих справах та зростанню ефективності управління на місцевому рівні.

Іноземний досвід впровадження громадського бюджету показує, що цей механізм сприяє посиленню демократії, зростанню громадської участі та підвищенню довіри до органів влади. Громадяни мають можливість впливати на розподіл бюджетних коштів, що зменшує корупцію та забезпечує ефективніше використання ресурсів. Однак є й виклики: для успішної реалізації потрібна належна організаційна та технічна підготовка, а також забезпечення рівного доступу до процесу для всіх соціальних груп. Крім того, важливо забезпечити довгострокову стійкість проектів та уникнути концентрації влади в руках більш активних верств населення. Враховуючи ці фактори, громадський бюджет може бути ефективним інструментом розвитку, але його успіх залежить від конкретних умов у кожній країні.

РОЗДІЛ 2.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ

2.1. Елементи системи організаційно-правового забезпечення участі громадськості у формуванні та виконанні бюджету

У цей час сформовано систему нормативно-правових актів, що містять основи, завдання та принципи участі громадськості у публічному управлінні, зокрема у сфері бюджетного управління.

Наразі участь громадськості у бюджетному процесі регулюється міжнародними та національними нормативно-правовими актами, зокрема Конституцією України, Бюджетним кодексом України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законом України «Про доступ до публічної інформації» тощо, місцевими нормативними актами [46].

Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права (Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII) вміщує ст. 25, яка проголошує: «Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників» [11].

Комітетом міністрів Ради Європи розроблено Рекомендації № R (81) 19 «Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів» (1981 р.) [7]. Цей документ встановлює право кожного громадянина на отримання інформації, що знаходиться в розпорядженні органів влади. Це право було розширене в Декларації Комітету міністрів Ради Європи «Про свободу висловлювання та інформації» (1982 р.), згідно з якою інформаційна

політика у публічному секторі повинна бути прозорою і гарантувати громадянам доступ до важливих питань політичного, соціального, економічного та культурного характеру [8].

До важливих міжнародних документів, що регулюють доступ до інформації, також слід віднести Йоганнесбурзькі принципи «Національна безпека, свобода висловлювання і доступ до інформації» (1995 р.) та Конвенцію Ради Європи «Про доступ до офіційних документів» (2009 р.), яку Україна ратифікувала 12 квітня 2018 р. Конвенція Ради Європи встановлює такі основні стандарти доступу до офіційних документів: право громадян запитувати документи, що знаходяться у розпорядженні публічних органів; обов'язок органів влади інформувати громадськість про право на доступ до офіційних документів та процедуру їх отримання; забезпечення загального доступу до офіційних документів, що сприяє прозорості та ефективності державного управління [9].

Кодекс фіскальної прозорості МВФ (2014 р.) містить положення, що «фіскальна прозорість» включає чіткість, достовірність, повноту та актуальність державної фінансової звітності, а також вільний доступ громадськості до процесу ухвалення рішень у сфері фіскальної політики [47].

Глобальна ініціатива з фіскальної прозорості ООН (2012 р.) також визначає право кожного громадянина отримувати інформацію про бюджетну та податкову політику, а також пошпирювати її серед громадськості.

Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про свободу висловлювання та інформації» (1982 р.) відображає тезу, що інформаційна політика в публічному секторі повинна бути відкритою та забезпечувати доступ до інформації, яка дає змогу кожному громадянину зрозуміти політичні, соціальні, економічні та культурні питання, а також стимулює вільне обговорення цих проблем.

Йоганнесбурзькі принципи «Національна безпека, свобода висловлювання і доступ до інформації» (1995 р.) та Конвенція Ради Європи «Про доступ до офіційних документів» (2009 р.) ратифіковані Україною 12

квітня 2018 р. Конвенція закріпила стандарти доступу до офіційних «право вимагати документи, якими володіють публічні органи, повідомлення громадськості про її право на доступ до офіційних документів і про порядок реалізації цього права; широкий доступ до офіційних документів, що забезпечує прозорість й ефективність державного управління тощо».

Існує перелік документів Організації об'єднаних націй і Міжнародного валютного фонду, що відображають міжнародні стандарти бюджетної та фінансової прозорості.

Так, у Кодексі фінансової прозорості Міжнародного Валютного Фонду (2014 р.) [37] закріплено визначення «фінансова прозорість» – чіткість, достовірність, повнота й актуальність державної фінансової звітності та вільний доступ громадськості до процесу ухвалення рішень у сфері фінансової політики.

Принципи фінансової прозорості, участі та підзвітності Глобальної ініціативи з фінансової прозорості Організації Об'єднаних Націй (2012 р.) відображають те, що кожен громадянин має право робити запит, отримувати інформацію про бюджетно-податкову політику і поширювати її.

Відповідно і у національних правових системах необхідно чітко визначати презумпцію загальнодоступності інформації у сфері бюджетно-фінансових відносин [38].

Національна система правового забезпечення участі громадськості у формуванні та виконанні бюджету включає сукупність законодавчих та підзаконних актів, а також інститутів, що регулюють права, обов'язки та процедури для громадян, громадських об'єднань та організацій, які забезпечують їхню участь у бюджетному процесі на різних етапах — від формування та прийняття бюджету до його виконання та моніторингу.

Конституція України гарантує право громадян брати участь у державних справах (ст. 38), право на інформацію (ст. 34). Це є основою регулювання механізмів участі громадськості у бюджетному процесі [1].

Право громадян на участь у місцевому самоврядуванні, зокрема у бюджетному процесі, закріплено в Конституції України, а інші нормативні акти базуються на цьому положенні. Згідно зі ст. 140 Конституції, територіальна громада має право здійснювати самоврядування як через органи місцевої влади (місцеві ради), так і безпосередньо. Це означає, що мешканці громади можуть брати участь у процесах самоврядування самостійно, без посередництва місцевих депутатів. Крім того, ця стаття надає громадянам право створювати органи самоорганізації населення, такі як будинкові, вуличні, квартальні комітети та інші. Ст. 143 Конституції гарантує право мешканців територіальних громад брати участь в управлінні розвитком громади. Це включає участь у розподілі місцевих бюджетних коштів на реалізацію цільових програм, розробці цих програм і стратегій розвитку громади. Громадяни також мають право організовувати місцеві референдуми, управляти майном громади, брати участь в управлінні місцевим бюджетом і контролювати його виконання, а також вирішувати актуальні проблеми громади. Вони можуть робити це як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [1].

Конституція визначає три основні форми участі громадян у місцевому самоврядуванні: місцевий референдум, органи самоорганізації населення та участь в управлінні місцевим бюджетом. Однак Конституції не містить детальних регламентів чи процедур для цих форм участі, а лише закріплює самі права. Конкретизація цих прав повинна відбуватися через спеціалізовані нормативні акти.

Бюджетний кодекс України визначає основи бюджетної системи країни, зокрема роль громадян та їхніх представницьких органів у формуванні і виконанні бюджету. У ст.ст. 11-13 Бюджетного кодексу зазначено процедури публічного обговорення проекту бюджету [2].

Закон України «Про доступ до публічної інформації» регулює право громадян на доступ до документів та інформації про державний бюджет задля забезпечення прозорості та підзвітності органів влади [7]. Законом України

«Про громадські об'єднання» гарантується право громадських організацій брати участь у розробці та реалізації політик, серед яких є бюджетна політика.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює участь громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні. Участь є елементом механізму громадських слухань та консультацій щодо бюджетного процесу [4].

Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні» №94 від 03.03.2020 р. та Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» №996 від 03.11.2010 р. є важливими документами, що регулюють організаційно-методичні питання, зокрема порядок проведення громадських слухань з обговорення проекту бюджету.

Місцеві органи самоврядування мають право приймати власні нормативні акти, що регулюють участь громадян у бюджетному процесі на місцевому рівні. Це можуть бути регламенти організації громадських слухань, публічних консультацій чи інших форм участі. Регламенти та положення органів виконавчої влади встановлюють порядок залучення громадськості до різних етапів бюджетного процесу - від обговорення проекту бюджету до моніторингу виконання витрат [22]. Прикладом такого положення – Положення про Бюджет участі.

Розглянемо таке положення на прикладі Положення про Бюджет участі у місті Южному. Положення визначає принципи та механізми участі громадян у формуванні частини місцевого бюджету на основі пріоритетів, визначених самими мешканцями. Бюджет участі є частиною системи учасницького бюджетування, що реалізується в Україні для підвищення прозорості бюджетних процесів, залучення громади до ухвалення рішень і сприяння демократизації місцевого управління.

Основною метою бюджету участі є активне залучення мешканців міста до процесу ухвалення рішень щодо використання частини міського бюджету.

Це дозволяє громадянам безпосередньо брати участь у розподілі бюджетних коштів на реалізацію проектів, що мають значення для розвитку громади. Цілі бюджету участі включають налагодження діалогу між громадськістю та місцевою владою, покращення прозорості розподілу бюджетних коштів, підвищення залученості громадян до процесу прийняття рішень, покращення ефективності використання бюджетних коштів, а також сприяння розвитку демократичних процесів через активну участь громадян у формуванні бюджету.

Процес реалізації бюджету участі складається з кількох етапів. На першому етапі розробляється методика учасницького бюджетування, яка визначає, як саме громадяни зможуть подавати свої пропозиції та проекти. Наступним етапом є створення робочої групи, яка включає представників громадськості та органів місцевого самоврядування і яка буде відповідальна за впровадження та контроль процесу. Після того як методика розроблена, громадяни подають свої проекти, які будуть оцінюватися і відбиратися для фінансування через голосування. Після затвердження проектів вони вносяться до бюджету міста і реалізуються місцевими органами влади. Після виконання проектів проводиться їх оцінка та громадське обговорення результатів.

Проекти подаються у вигляді заявок, які можуть бути індивідуальними (від одного громадянина) або колективними (від групи громадян, громадських організацій або органів самоорганізації населення). Заявка повинна бути чіткою та доступною для розуміння кожним мешканцем, описуючи мету, етапи реалізації та очікувані результати проекту. Існують три основні форми подачі проектів: інтерактивна (онлайн подання через вебсайт міськради), скринькова (паперові заявки, що опускаються в спеціальні скриньки) та пряма (особисте подання проекту в міськраду).

Відбір проектів проводиться шляхом голосування громадян, після чого визначаються пріоритети і проекти, що набрали найбільше голосів, включаються до бюджету міста для реалізації. Проекти можуть бути різноманітними за своєю організаційною формою, серед яких місцеві цільові

програми, проекти державно-приватного партнерства, волонтерські, інвестиційні та грантові проекти. Всі ці форми можуть бути спрямовані на вирішення різних проблем громади, таких як капітальне будівництво, енергозбереження, соціально-економічний розвиток та інші.

Обсяг бюджету участі встановлюється на різних етапах бюджетного процесу, зазвичай на етапі планування місцевого бюджету, але також може бути уточнений під час виконання бюджету або на будь-якому етапі, якщо громада починає використовувати систему бюджету участі вперше. Обсяг бюджету може бути визначений через відсоток від загальних видатків бюджету або через пріоритетизацію проектів, що мають найбільший соціальний ефект для громади.

Проекти, які подаються до бюджету участі, повинні відповідати певним вимогам і не включати заборонені напрямки, визначені органами місцевого самоврядування. Такі заборони можуть стосуватися теми проекту, обсягу закупівель у межах проекту чи інших аспектів, які впливають на реалізацію проектів. Також існують правила щодо фінансування проектів: кожен проект має відповідати встановленим лімітам по вартості, що встановлюються залежно від загального обсягу бюджету участі.

Загалом, Бюджет участі є потужним інструментом для стимулювання громадської активності та розвитку демократичних процесів на місцевому рівні. Він дозволяє громадянам активно впливати на розподіл бюджетних коштів і брати участь у процесах прийняття рішень, що стосуються їхнього міста, забезпечуючи більшу прозорість і підзвітність органів місцевого самоврядування. Впровадження такої системи в місті Южному має великий потенціал для покращення соціально-економічного розвитку громади та збільшення довіри до місцевої влади.

В Одеській області інструменти громадського бюджету наразі використовуються обмежено. В Одесі реалізація ініціативи громадського бюджету була призупинена на період воєнного стану, про що повідомила пресслужба міської ради. У 2021 р. на платформі «Соціально активний

громадянин» було подано 100 проєктів на загальну суму 110 млн грн. Проєкти-переможці отримали фінансування на суму понад 49 млн грн. У 2022 р. громадський бюджет мав бути спрямований на створення інноваційного коворкінгового простору для дорослих, капітальний ремонт благоустрою прибудинкових територій, мобільну паліативну допомогу, дитячий майданчик «Юний Десант» та інші ініціативи на користь громади. Реалізація цих та інших проєктів стане можливою після завершення воєнного стану. Водночас у деяких громадах Одеської області продовжується впровадження громадського бюджету. Наприклад, у Красносільській ТГ завдяки інструментам бюджету участі місцеві жителі проголосували за створення спортивного майданчика, «лаунж-зони» та простору для інтелектуального розвитку.

Громадські ради створюються при органах державної влади та місцевого самоврядування та дають можливість громадянам безпосередньо брати участь у розробці та моніторингу бюджетних проєктів, обговоренні політики та розподілі коштів. Наприклад, при Міністерстві фінансів чи міських адміністраціях створюються громадські ради, що здійснюють консультації з питань бюджету [23].

Громадські слухання та консультації дозволяють громадянам та організаціям висловлювати свою думку щодо проєкту бюджету до його ухвалення. Вони можуть проводитися на різних рівнях - від міських зборів до національних форумів.

Завдяки розвитку технологій участь громадськості стала ще більш доступною. В Україні для голосування за проєкти громадського бюджету в окремих містах створені онлайн-платформи, на яких громадяни можуть пропонувати, голосувати та обговорювати ідеї для фінансування з місцевого бюджету [25].

Громадські організації мають право на моніторинг виконання бюджету, в тому числі шляхом проведення громадських аудитів. Це може включати перевірку використання коштів, реалізацію проєктів та контроль за виконанням обіцянок влади.

Одним з основних елементів правового забезпечення участі громадськості є прозорість бюджетного процесу, що включає право на доступ до проектів бюджету, звітів про виконання бюджету та іншої важливої інформації. Всі ці документи повинні бути доступні громадянам через офіційні вебсайти органів влади [26].

Для того, щоб громадськість могла ефективно брати участь у бюджетному процесі, необхідна відповідна освіта та підтримка. Це включає роз'яснювальну роботу з громадянами щодо того, як формуються бюджети, які є механізми участі, та як правильно подавати проекти або пропозиції [44].

Інструменти правового контролю відіграють важливу роль у забезпеченні прав громадян, зокрема їхнього права на участь у бюджетному процесі. Вони дозволяють мешканцям міста захищати свої інтереси та права в разі порушення норм законодавства або процедур, які стосуються розподілу бюджетних коштів і прийняття рішень на місцевому рівні. В Україні існує кілька механізмів правового контролю, зокрема роль Омбудсмена (Уповноваженого з прав людини) та право на судовий захист [31].

Омбудсмен - це незалежний орган, який забезпечує захист прав людини, зокрема права на участь у громадських процесах, таких як бюджетне планування. Механізм правового контролю через Омбудсмена дозволяє громадянам оскаржувати порушення своїх прав, що виникають у ході бюджетного процесу. Це може стосуватися таких ситуацій, як невиконання органами влади зобов'язань щодо проведення громадських слухань: Якщо органи місцевого самоврядування не організовують обов'язкові громадські слухання або не забезпечують доступ до публічних обговорень, громадяни можуть звертатися до Омбудсмена для захисту своїх прав на участь у цих процесах. Законодавство України передбачає, що громадяни повинні мати доступ до інформації, що стосується місцевого бюджету та процесу прийняття рішень. Якщо органи влади не надають цю інформацію в доступній формі, Омбудсмен може втрутитися і вимагати від органів влади дотримання цього права. Якщо громадянам не надається можливість активно брати участь у

обговоренні та формуванні бюджетних пропозицій або не враховуються їхні думки під час процесу прийняття рішень, Омбудсмен може провести перевірку та подати рекомендації щодо усунення порушень. Омбудсмен має право ініціювати перевірки, надавати правові рекомендації органам влади та впливати на розв'язання конфліктів, пов'язаних із порушенням прав громадян у бюджетних процесах [28].

Іншим важливим інструментом правового контролю є право на судовий захист, яке дає громадянам можливість звертатися до суду, якщо вони вважають, що їхні права на участь у бюджетному процесі порушені. Це право може бути реалізоване у таких випадках. Якщо органи місцевої влади порушують встановлені законодавством процедури (наприклад, не дотримуються встановлених термінів для подання пропозицій, не забезпечують прозорість голосування за проекти, не організовують громадські слухання) громадяни можуть звернутися до суду з позовом, аби оскаржити ці порушення. Якщо органи місцевої влади не надають необхідну інформацію про бюджетні проекти, не публікують її у відкритих джерелах або не забезпечують доступ до публічних даних у порядку, передбаченому законодавством, громадяни мають право звернутися до суду для захисту свого права на доступ до цієї інформації. Якщо рішення, ухвалені органами місцевого самоврядування, суперечать законодавству, зокрема в частині бюджету участі, громадяни можуть оскаржити їх у судовому порядку, якщо вважають, що ці рішення порушують їхні права або інтереси. Завдяки праву на судовий захист громадяни можуть безпосередньо звертатися до адміністративних судів, які мають розглядати такі справи. Суд може визнати певні рішення чи дії органів влади незаконними та зобов'язати їх усунути порушення, наприклад, провести повторне голосування, надати необхідну інформацію або відновити процедуру, що була порушена [36].

Омбудсмен та судовий захист є важливими елементами правового механізму, який забезпечує, щоб бюджетний процес був відкритим, прозорим і доступним для всіх громадян. Ці інструменти дають змогу мешканцям міста

активно відстоювати свої права і брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні, що безпосередньо впливає на їхнє життя та добробут. Залучення правових механізмів гарантує, що процеси бюджетування не будуть використані в інтересах вузьких груп осіб або на шкоду громадам.

Україна, як і інші країни, враховує міжнародні стандарти у сфері участі громадян у процесах ухвалення рішень, зокрема у бюджетному процесі. Міжнародні документи, такі як рекомендації Європейського Союзу та ООН, а також різноманітні інструменти для оцінки ефективності механізмів громадської участі, допомагають Україні формувати більш відкриту, прозору та підзвітну систему бюджетування [36].

Одним із основних міжнародних стандартів є Конвенція ООН проти корупції. ООН має ряд стратегічних документів, які стосуються участі громадськості в ухваленні рішень та боротьбі з корупцією. Зокрема, Конвенція закликає держави підвищувати рівень прозорості в діяльності публічних органів, зокрема в частині управління державними коштами та бюджетами. Серед основних положень Конвенції є вимога до урядів створювати умови для активного залучення громадян до процесу ухвалення рішень через механізми громадських слухань, консультацій та доступу до публічної інформації. Крім того, виконання норм цієї Конвенції передбачає запровадження механізмів, які дозволяють громадянам контролювати ефективність витрачання бюджетних коштів, що є основою боротьби з корупцією.

Європейський Союз активно підтримує принципи відкритості та прозорості в управлінні публічними ресурсами. Зокрема, в стратегіях ЄС для країн Східного партнерства (до яких належить і Україна) підкреслюється важливість залучення громадян до прийняття рішень. ЄС рекомендує країнам-учасникам створювати механізми, які дозволяють громадянам брати участь у процесі формування бюджету, включаючи консультації, публічні слухання та голосування за бюджетні проекти. ЄС також наголошує на необхідності забезпечення публічного доступу до інформації. Одним з головних принципів відкритого уряду є забезпечення громадянам доступу до публічної інформації

про бюджет, його формування та виконання, а також розкриття даних про витрати. Крім того, ЄС активно підтримує стандарти бюджетної прозорості, які передбачають детальну публікацію даних про бюджетні витрати, а також зобов'язання урядів надавати громадянам зрозумілу інформацію про планування і виконання бюджету.

Імплементация міжнародних стандартів і рекомендацій ЄС та ООН є важливим кроком для покращення відкритості та прозорості бюджетного процесу в Україні. Врахування міжнародного досвіду дозволяє забезпечити громадянам доступ до інформації про державні витрати, підвищити рівень їхньої участі у прийнятті рішень та сприяти зміцненню довіри до органів влади. Крім того, адаптація цих стандартів до національних умов сприятиме розвитку інструментів громадської участі та підвищить ефективність управління публічними фінансами в Україні.

Бюджет громади формується та управляється згідно з Бюджетним кодексом України. Це означає, що існують чіткі правила, звідки і в якому порядку громада отримує гроші у свій бюджет, а також куди вона може їх витратити. Бюджет, а також зміни до нього затверджуються рішенням місцевої ради [49].

Дії органу місцевого самоврядування щодо управління бюджетом громади на рік умовно можуть бути розподілені на декілька стадій і займають більше часу, ніж один календарний рік. Період управління бюджетом на один рік називається бюджетним циклом і включає 5 стадій: складання прогнозу бюджету, складання проєкту бюджету, розгляд проєкту бюджету та його затвердження, виконання бюджету та звітування про результати його виконання за рік. Один бюджетний цикл займає більше, ніж півтора календарних роки. Завершення одного бюджетного циклу фактично накладається на початок вже наступного бюджетного циклу. Участь жителів громад у бюджетному процесі є не лише вельми бажаною і потрібною, а й передбачена Методичними рекомендаціями щодо механізмів участі

громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні, що були затверджені Міністерством фінансів 3 березня 2020 р.[32, 51].

У рамках бюджетного процесу важливу роль відіграє участь громадськості на кожній стадії бюджетного циклу, що дає можливість впливати на формування місцевого бюджету та забезпечує його прозорість [43].

Першою стадією бюджетного циклу є складання прогнозу бюджету, яке здійснюється у період з липня по вересень на три роки: поточний рік, плановий, та два прогнозних роки. Прогноз бюджету розробляється з метою оцінки майбутніх податкових надходжень і визначення напрямків використання зібраних коштів. Він також має на меті оцінити фінансові потреби на наступні три роки та забезпечити розуміння того, які ресурси будуть необхідні для реалізації запланованих заходів. Прогноз бюджету оприлюднюється на веб-сайті місцевої ради та затверджується на сесії не пізніше 1 вересня. На цій стадії громадяни можуть брати участь у бюджетному процесі різними способами. Зокрема, вони можуть подавати свої пропозиції щодо прогнозу бюджету в управління та відділи місцевої ради як у письмовій, так і в електронній формі, надсилаючи листи поштою чи електронною поштою. Також громадяни можуть подавати свої пропозиції безпосередньо до фінансового відділу або брати участь в експертних групах, обговореннях, а також у роботі дорадчих органів, зокрема, з питань врахування довгострокових інфраструктурних проєктів у прогнозі бюджету [47].

Наступною стадією є складання бюджету на новий рік, яке триває з травня по жовтень. На цій стадії загальнодержавні органи подають розрахунки міжбюджетних трансфертів, а місцеві органи влади разом із розпорядниками бюджетних коштів, такими як управління освіти, розробляють та подають бюджетні запити. Виходячи з поданих розрахунків та бюджетних запитів, формується проєкт рішення про місцевий бюджет, який пізніше оприлюднюється на сайті місцевої ради. Громадяни можуть долучитися до процесу складання бюджету шляхом подачі своїх пропозицій до депутатів

місцевої ради або безпосередньо до селищної ради. Крім того, вони можуть брати участь в експертних групах та дорадчих органах, зокрема, для врахування гендерних аспектів при складанні бюджету. Також важливим інструментом є участь громадян у вуличних акціях, організованих селищною радою або громадськими організаціями у співпраці з місцевою владою, що дозволяє залучити мешканців громади до активного обговорення питань бюджету [42].

У період з листопада по 25 грудня здійснюється розгляд та затвердження проекту рішення про місцевий бюджет, що передбачає можливість внесення певних коректив. Цей процес проходить кілька етапів погодження та затвердження. Спочатку проект рішення обговорюється на засіданні постійної комісії місцевої ради, яка займається питаннями бюджету, де можуть бути внесені уточнення чи зміни. Після цього проект передається на розгляд виконавчого комітету, який також має затвердити бюджет. Останнім етапом є розгляд проекту на сесії місцевої ради, де ухвалюється рішення про затвердження бюджету. За встановленими правилами, рішення повинно бути прийняте не пізніше 25 грудня. Після затвердження проекту рішення та самого бюджету, вони публікуються на офіційному сайті місцевої ради. На цій стадії бюджетного процесу громадяни мають можливість активно брати участь. Зокрема, вони можуть взяти участь у бюджетних слуханнях, де вони мають право висловлювати свої пропозиції та зауваження до проекту бюджету. Бюджетні слухання можуть бути ініційовані як місцевою радою, так і самими громадянами. Окрім того, громадяни можуть відвідувати засідання бюджетної комісії, виконавчого комітету та сесії місцевої ради, що дозволяє їм безпосередньо брати участь у процесі затвердження бюджету. Додатково, громадяни можуть сприяти створенню так званого "Бюджету для громадян", надаючи свою допомогу фінансистам у підготовці зрозумілого та доступного формату бюджету. Також важливим аспектом є сприяння поширенню інформації про прийняте рішення, що забезпечує прозорість та доступність даних для широкого кола громадян [34].

Стадія «Виконання бюджету» охоплює весь календарний рік, з січня по грудень, і є періодом безпосереднього здійснення всіх витрат, збору податків та фінансування роботи бюджетних установ і організацій. Протягом цього етапу, за потреби, можуть вноситися зміни до бюджету, що підлягають окремій процедурі погодження. Зміни проходять через розгляд бюджетною комісією місцевої ради та подальше затвердження на сесії ради. Важливою частиною цього етапу є обов'язкове щоквартальне звітування про виконання бюджету, що здійснюється відповідно до вимог законодавства. На стадії виконання бюджету громадяни мають кілька можливостей для участі. Зокрема, вони можуть подати власні проекти на конкурс «Бюджет участі», якщо такий механізм впроваджено в громаді, а також активно брати участь у кампаніях агітації за проекти, що були подані на конкурс, і голосувати за них. Крім того, громадяни можуть ініціювати громадський моніторинг виконання бюджету, сприяючи контролю за ефективністю та прозорістю його витрачання. Окрім того, жителі громади можуть відвідувати засідання бюджетної комісії та сесії місцевої ради, де обговорюються питання, пов'язані з виконанням бюджету, що дає можливість безпосередньо брати участь у процесах, що стосуються розподілу та використання публічних коштів [29].

Звітування про виконання бюджету здійснюється в період з січня по 15 березня, після чого звіт проходить повну процедуру розгляду, що завершується його затвердженням рішенням місцевої ради. Затверджений звіт публікується на офіційному сайті місцевої ради. Згідно з вимогами бюджетного законодавства, також обов'язковим є проведення публічного звітування про виконання бюджету, яке має відбутися не пізніше 15 березня наступного року. Місцева рада повинна забезпечити широке анонсування цього заходу та запросити громадськість до участі в ньому.

На цій стадії бюджетного процесу громадяни мають можливість безпосередньо брати участь у кількох важливих етапах. Вони можуть долучитися до обговорення звіту під час публічного представлення, що дозволяє висловити свої думки та зауваження щодо виконання бюджету.

Окрім того, громадяни можуть відвідати сесію місцевої ради, на якій затверджується звіт про виконання бюджету, що дає їм змогу безпосередньо спостерігати за процесом прийняття рішень. Крім того, можлива ініціатива громадського аудиту виконання бюджету, який може бути проведений як по окремих напрямках, так і для всього бюджету в цілому.

Під час війни будь-які платежі з бюджету територіальної громади здійснюються відповідно до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 09 червня 2021 р. № 590. Враховуючи ситуацію, багато громад вважають за неможливе реалізацію проєктів громадського бюджету та проведення конкурсів громадського бюджету.

Участь громадськості на всіх етапах бюджетного процесу є важливим чинником, що сприяє забезпеченню відкритості і прозорості роботи органів влади, а також дозволяє створити ефективний та дієвий бюджет, що відповідає пріоритетним потребам громади. Для досягнення цієї мети громадяни повинні активно використовувати наявні механізми участі, а органи влади мають створювати умови для запровадження демократичних інструментів впливу та бути відкритими до співпраці з громадськістю.

2.2. Оцінка ефективності участі громадян у бюджетному процесі

Оцінка ефективності участі громадян у бюджетному процесі є важливим етапом для визначення, наскільки ефективно реалізуються механізми участі громадськості, а також для визначення того, чи здатні ці механізми забезпечити прозорість, відповідальність і ефективне використання бюджетних ресурсів. Оцінка ефективності дозволяє не лише виміряти кількість і якість залучених громадян, але й визначити реальний вплив

громадської участі на ухвалення рішень, виконання бюджету та розвиток суспільства в цілому.

З точки зору ефективності громадська участь дає можливість враховувати соціальні фактори під час планування, зменшувати соціальні та політичні ризики, що можуть виникнути під час ухвалення та реалізації управлінських рішень, коригувати стратегії та дії влади відповідно до інтересів різних соціальних груп, залучати останніх до процесу прийняття рішень. Відповідно, громадська участь допомагає мінімізувати ризики, визначати, формулювати та відстоювати інтереси громади, підвищити ефективність бюджетного процесу.

Рівні громадської участі класифікують за ступенем суспільного впливу на процес прийняття рішень. Відповідно до класифікації Шеррі Арнштайна виділяють 8 рівнів громадської участі [47]. Кожен рівень участі можна класифікувати за категоріями: відсутність впливу, обмежений вплив та реальний, дієвий вплив.

Маніпулювання - на найнижчому рівні участі, де громадськість фактично не має впливу на процеси прийняття рішень. Зазвичай громадяни не залучені до обговорення чи визначення проблем, і їхня участь є лише формальною чи виключно з метою легітимації уже прийнятих рішень. Тобто рівень ефективності є нульовим.

Рівень «терапія» передбачає низький рівень впливу, однак у цьому випадку органи влади можуть спробувати вирішити проблеми громадян, але без їхньої активної участі в процесі ухвалення рішень. Така форма участі більше схожа на надання підтримки або консультацій. Рівень ефективності є мінімальним або нульовим.

На рівні інформування громадськість лише отримує інформацію про процеси прийняття рішень чи заплановані зміни, але не бере активної участі в обговоренні чи визначенні політики. Це односторонній процес, де влада повідомляє населення, але не отримує зворотного зв'язку. Рівень ефективності є мінімальним.

Консультація - на цьому етапі влада отримує думки громадськості через різноманітні канали (опитування, слухання, публічні консультації), проте остаточне рішення приймається без прямого впливу громадян. Участь є обмеженою, оскільки рекомендації громадян враховуються, але не є обов'язковими. Рівень ефективності є мінімальним.

Урахування думки - на цьому рівні громадськість активно залучена до процесу прийняття рішень, і її думка має значення при формуванні політики, програм чи планів. Проте громадяни ще не мають повного контролю над прийняттям рішень, а їхня участь обмежується лише рекомендаціями. Рівень ефективності є середнім.

Партнерство - це реальний рівень участі, коли органи влади та громадськість працюють разом як партнери, спільно визначаючи пріоритети та розробляючи стратегії. Громадяни можуть впливати на рішення, їхні думки та ідеї активно враховуються на всіх етапах. Рівень ефективності є високим.

Делегування повноважень - на цьому рівні громадськість має значну владу та можливість ухвалювати рішення або здійснювати управлінські функції, делеговані їй органами влади. Це передбачає більшу автономію та відповідальність у здійсненні управлінських функцій. Рівень ефективності є високим.

Громадське управління - найвищий рівень участі, коли громадськість не лише бере участь у прийнятті рішень, а й безпосередньо управляє процесами та ресурсами, повністю контролюючи результати. Це форма прямого демократії, коли громадяни мають максимальний рівень впливу та влади у формуванні політики та управлінні. Рівень ефективності є оптимальним.

Зазначена класифікація допомагає зрозуміти різні форми взаємодії між громадськістю та владою, оцінити ступінь реального впливу громадян на прийняття рішень у суспільному та державному управлінні.

Процес громадської участі можна класифікувати залежно від рівня впливу суспільства на ухвалення рішень [47]. Вищі рівні участі передбачають

більший вплив громадськості на прийняття рішень, ніжчі рівні обмежуються лише інформуванням або консультуванням.

Першим рівнем є делегування, коли влада, не аналізуючи суспільні потреби та не визначаючи способів розв'язання проблем, виконує завдання громадськості, підтримує ініціативи та діяльність організацій громадянського суспільства. В цьому випадку громадяни мають обмежену можливість впливати на процеси, і роль держави обмежується виконанням вказівок, що надходять з боку громадськості. Рівень ефективності є мінімальним.

Наступним рівнем є спільна реалізація, де влада та громадськість разом ідентифікують потреби громади та реалізують їх через узгоджені партнерські програми. Це означає більш активну співпрацю між державними органами та громадянським суспільством, у якій обидві сторони беруть участь у визначенні пріоритетів і рішень, що мають вплив на громаду. Рівень ефективності є середнім.

Вищий рівень участі - спільне ухвалення рішень, де влада, у співпраці з громадськістю та організаціями, які її представляють, не лише ідентифікує проблеми, а й разом із громадянами приймає остаточні рішення щодо вирішення цих проблем. Така форма участі передбачає значний рівень взаємодії та партнерства, при якому громадськість має безпосередній вплив на ухвалення рішень. Рівень ефективності є оптимальним.

У рамках консультацій представники влади надають громадськості кілька варіантів вирішення проблеми, з метою отримання думки населення і врахування її в процесі прийняття остаточного рішення. У цьому випадку громадськість має можливість впливати на рішення, хоча кінцеве слово залишається за органами влади. Рівень ефективності є середнім.

Останнім рівнем є інформування громадян, де органи влади здійснюють односторонній потік інформації, інформуючи громадськість про свої плани та рішення. В деяких випадках цей процес може бути трансформований у двосторонній обмін інформацією, що дозволяє отримати зворотний зв'язок та дослідити суспільну думку. Рівень ефективності є середнім.

Досліджені рівні впливовості не є альтернативними. Кожний вищий рівень включає в себе нижчі, тобто з кожним етапом громадськість має все більший вплив на процеси ухвалення рішень.

Ключові критерії ефективності громадської участі у бюджетному процесі є такими:

1. Залученість громадян. Одним з основних показників ефективності участі громадян у бюджетному процесі є кількість учасників, які активно беруть участь у різних етапах процесу. Слід враховувати голосування за проекти, подання пропозицій, участь у громадських слуханнях та інших публічних заходах. Залученість громадян є важливим індикатором того, наскільки механізм бюджетної участі сприймається суспільством і наскільки громадяни готові брати на себе активну роль у розподілі бюджетних коштів. Серед показників цієї групи можна виділити кількість поданих проектів, кількість учасників, які голосують за пропозиції, кількість людей, які відвідують публічні зустрічі або громадські слухання. Важливим є також вимірювання якості участі, тобто рівня активності, мотивації та залученості громадян. Наприклад, якщо участь обмежується лише формальним голосуванням, без реальних пропозицій чи обговорень, це може свідчити про низьку ефективність механізму громадської участі.

2. Оцінка прозорості бюджетного процесу є важливою для розуміння, чи мають громадяни достатній доступ до важливої інформації, яка стосується бюджетних витрат, фінансування проектів, а також процесів та механізмів, що забезпечують громадську участь. Наявність прозорих процедур є основою довіри громадськості до системи управління та бюджетного процесу. До показників належать доступність публічних звітів про бюджет, наявність зручних платформ для подання проектів або голосування, а також наявність інформаційних кампаній, які пояснюють процеси бюджетного планування та участі. Важливо, щоб інформація була зрозумілою, доступною та доступною для всіх верств населення, включаючи людей з обмеженими можливостями.

3. Вплив на прийняття рішень, тобто наскільки участь громадян реально впливає на ухвалення рішень. Оцінка цього параметра включає в себе аналіз того, чи враховуються громадські пропозиції при складанні остаточного бюджету, а також чи реалізуються ініціативи, подані громадянами, у реальних бюджетних проектах. Показники є такими: кількість проектів, поданих громадянами, що були включені до бюджету, є основним показником цього рівня ефективності. Також важливими є питання, чи відповідають фінансовані проекти реальним потребам громадян, чи досягають вони поставлених цілей, чи була реалізована більшість підтриманих ініціатив. Врахування громадських пропозицій у фінансуванні проектів є важливим чинником, який визначає довіру громадян до бюджетних процедур.

4. Відповідальність та контроль за виконанням бюджету На всіх етапах бюджетного процесу важливо забезпечити відповідальність органів влади за виконання ухвалених рішень і ефективне використання бюджетних коштів. Наявність механізмів контролю та моніторингу є необхідною умовою для запобігання зловживанням та для підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів. До основних показників належать наявність незалежних органів контролю (громадських рад, аудиторських організацій) для моніторингу виконання бюджетних проектів, а також регулярність публікацій звітів про виконання бюджету. Чим вищий рівень прозорості в оприлюдненні інформації про виконання бюджету, тим більша ймовірність того, що громадськість буде впливати на управління фінансами на місцевому рівні.

5. Оцінка соціального та економічного впливу проектів, що профінансовані за рахунок бюджету участі, дозволяє зрозуміти, чи призводить участь громадян до реальних змін у житті місцевої громади або національному рівні. Наприклад, чи призводить фінансування соціальних проектів до зменшення соціальної нерівності або покращення доступу до важливих послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, або житлові умови. До основних показників належать оцінка соціального впливу проектів, таких як зменшення рівня безробіття, покращення якості освіти, доступу до медичних послуг,

поліпшення екологічної ситуації тощо. Оцінка економічної ефективності може включати в себе покращення інфраструктури, створення нових робочих місць, розвиток малого бізнесу або залучення інвестицій у місцеву економіку.

Існує система методів оцінки ефективності громадської участі у бюджетному процесі. Основними елементами цієї системи є такі [53, 56]:

1. Кількісні методи оцінки, до яких відноситься статистичний аналіз, що полягає у вимірюванні кількості учасників на різних етапах бюджетного процесу (подача пропозицій, голосування за проекти, участь у слуханнях, тощо). До цих методів відноситься аналіз даних про реалізацію проектів, що дозволяє визначити, скільки з поданих та підтриманих громадянами проектів було реалізовано, скільки коштів було виділено на них.

2. Якісні методи включають оцінку впливу через фокус-групи та інтерв'ю того, чи змінилося сприйняття громадянами процесу формування бюджету, чи вважають вони, що їхня участь має значення, чи змінився їхній рівень довіри до органів влади. Аналіз громадських відгуків та опитувань серед громадян щодо їхньої задоволеності процесом участі у бюджетному процесі, чи були враховані їхні пропозиції, чи відчувають вони реальні зміни в місті або регіоні.

3. Моніторинг виконання бюджетних проектів включає перевірку того, чи відповідають проекти заявленим цілям та чи використовуються кошти ефективно. Проведення незалежних аудитів щодо витрат і виконання проектів, що фінансуються через механізм громадського бюджету.

Міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз, розробили низку спеціалізованих інструментів, що сприяють оцінці рівня ефективності громадської участі в бюджетному процесі та забезпечення загальної прозорості бюджетного управління. Ці інструменти дають змогу виміряти, наскільки уряди здатні забезпечити відкритість та підзвітність у використанні публічних коштів, що є важливим для запобігання корупції та підвищення довіри громадян до державних інститутів. Зокрема, вони допомагають ідентифікувати прогалини в управлінні бюджетом,

аналізувати можливі недоліки в процесах планування, розподілу та витрачання державних ресурсів, а також оцінювати вплив громадських ініціатив на підвищення прозорості і контролю за фінансами. Ці механізми дозволяють не лише покращити ефективність бюджетного процесу, а й забезпечити більш справедливий розподіл ресурсів, враховуючи інтереси різних соціальних груп [60, 61].

1. Open Budget Index (OBI) є одним із ключових інструментів, розроблених міжнародними організаціями для оцінки рівня прозорості бюджетних процесів в різних країнах. Цей індекс дозволяє оцінити, наскільки уряди відкрито надають громадянам доступ до інформації про державний бюджет на різних етапах його підготовки, виконання та моніторингу. Важливими аспектами, які аналізуються в рамках OBI, є кілька критичних вимірів прозорості та залучення громадськості.

Доступність та якість бюджетної інформації відображає, наскільки уряди публікують повну та зрозумілу інформацію про бюджетні плани, витрати та фінансування різних програм. Передбачається аналіз того, чи надаються громадянам детальні дані про основні статті витрат, прогнозовані доходи, плани щодо державного боргу та інші важливі аспекти бюджету, що дозволяють оцінити, наскільки прозоро і зрозуміло уряд розподіляє фінансові ресурси.

Вивчається, як чітко та відкрито уряд здійснює розподіл бюджетних коштів між різними секторами економіки, соціальними програмами та регіонами. Оцінюється, чи є доступною інформація щодо критеріїв розподілу та того, як здійснюється моніторинг ефективності витрат. Важливою складовою цього показника є забезпечення механізмів громадського контролю за витратами, що допомагає знизити ризики корупції та неефективного використання коштів.

Громадська участь у бюджетному процесі - це наскільки уряди активно залучають громадян до процесу бюджетного планування та прийняття рішень щодо розподілу фінансів. Передбачається вивчення можливостей для

громадян, громадських організацій і місцевих спільнот брати участь у публічних обговореннях, консультаціях і дебатах з питань бюджету. Така участь може включати організацію публічних слухань, використання платформ для зворотного зв'язку, а також можливості для участі в аудитах і моніторингу використання бюджетних коштів.

Індекс ОВІ дозволяє не тільки оцінити поточний рівень прозорості, а й визначити потенційні сфери для покращення управління публічними фінансами, зміцнення довіри громадян до уряду та розвитку ефективних механізмів громадського контролю.

2. Рівень включення громадян у процесі ухвалення рішень визначається через такі показники [57]:

- наявність процедур, які дозволяють громадянам подавати свої пропозиції, брати участь у публічних обговореннях і голосуваннях;
- ступінь використання онлайн-платформ для збору ідей, обговорення бюджетних проектів, а також для збору та обробки громадської думки;
- ступінь підзвітності та якість зворотного зв'язку.

Міжнародні організації, зокрема Світовий банк та Організація Об'єднаних Націй, активно надають технічну допомогу державам у розробці та впровадженні ефективних інструментів для оцінки та підвищення громадської участі в бюджетному процесі. Ця підтримка включає консультації та конкретні рекомендації щодо інтеграції інноваційних технологій та сучасних підходів, що можуть значно покращити процеси збору та аналізу даних, а також забезпечити більш відкритий і доступний бюджетний процес.

ООН та Світовий банк радять використовувати цифрові інструменти для збору та обробки даних, що дозволяє підвищити ефективність моніторингу бюджетних витрат і залучення громадськості. Це може включати використання мобільних додатків, онлайн-анкет, платформ для збору зворотного зв'язку, а також інструментів для аналізу великих даних (big data), які допомагають урядам краще розуміти громадські настрої і пріоритети.

Однією з важливих рекомендацій є створення відкритих онлайн-платформ, які дозволяють громадянам та громадським організаціям брати участь у процесах формування бюджету через публічні консультації, обговорення та голосування. Такі платформи забезпечують зручний доступ до інформації, дають можливість для активного зворотного зв'язку та підвищують прозорість у процесах бюджетного планування та виконання.

ООН та Світовий банк також акцентують увагу на важливості забезпечення широкого доступу до інформації про бюджет, витрати, а також результати оцінки ефективності використання державних коштів. Існують рекомендації щодо відкритих даних, які дозволяють громадянам, аналітикам і журналістам мати доступ до актуальних і зрозумілих матеріалів про бюджетні процеси, що сприяє розвитку громадського контролю і зниженню рівня корупції.

Завдяки таким ініціативам міжнародні організації прагнуть створити умови для більш інклюзивного, прозорого та підзвітного бюджетного процесу, що забезпечить активну участь громадян у прийнятті рішень і покращить ефективність використання державних ресурсів. Імплементація міжнародних стандартів і рекомендацій ЄС та ООН є важливим етапом у розвитку відкритості та прозорості бюджетного процесу в Україні. Врахування міжнародного досвіду допоможе забезпечити громадянам легкий доступ до інформації про державні витрати, підвищити їхню участь у формуванні бюджетних рішень і сприятиме зміцненню довіри до органів державної влади. Окрім того, адаптація цих стандартів до національних реалій дозволить розвинути нові інструменти громадської участі та посилить ефективність управління публічними фінансами в Україні.

Існує реальна загроза, що проекти, підтримувані громадянами, можуть не реалізовуватися через обмежене фінансування або через бюрократичні перепони, що також знижує мотивацію до участі. Ще одна проблема полягає в тому, що участь громадян у бюджетному процесі може бути використана для

політичних маніпуляцій або підвищення рейтингів політиків, замість того, щоб реально враховувати потреби громади.

Не всі проекти, підтримані населенням, відповідають реальним потребам місцевих громад або можуть виявитися економічно неефективними, що ще більше знижує ефективність такої участі. Важливою умовою для успіху громадської участі є чітка та зрозуміла нормативно-правова база, що регламентує всі форми участі. Лише за умови належного правового регулювання громада може чітко усвідомлювати свої можливості та функції у рамках місцевого самоврядування [24].

Висновки до розділу 2

Елементи системи правового забезпечення участі громадськості в бюджетному процесі створюють можливості для активного залучення громадян до управлінських процесів, підвищення прозорості та зменшення корупційних ризиків. Важливими складовими цієї системи є законодавчі акти, інститути громадської участі, механізми відкритості, моніторингу та правового контролю.

Оцінка ефективності громадської участі у бюджетному процесі повинна ґрунтуватися на комплексному аналізі досліджених у розділі критеріїв, що дозволить не лише зрозуміти рівень участі громадян у формуванні бюджету, а й оцінити реальні зміни в соціальній і економічній ситуації, що були досягнуті завдяки цьому процесу.

Низька ефективність громадської участі у бюджетному процесі може бути спричинена кількома факторами, серед яких - обмежена активність громадян у голосуваннях або подачі проектів. Це, в свою чергу, часто пов'язано з недостатньою поінформованістю населення, складністю процедур участі або ж загальною апатією до бюджетних процесів. У багатьох країнах, зокрема на місцевому рівні, існує проблема недостатньої прозорості бюджетних процесів, що призводить до зниження довіри до механізмів

громадської участі. Коли громадяни не отримують повної та доступної інформації щодо реалізації проектів, їхнє бажання брати участь у таких процесах значно зменшується.

РОЗДІЛ 3.

ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ СТУПЕНЯ ЗАЛУЧЕНОСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У БЮДЖЕТНІ ПРОЦЕСИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

3.1. Удосконалення інструментів громадської участі в управлінні бюджетом

В умовах війни та післявоєнного відновлення роль громадян у бюджетному процесі України набуває особливої важливості. Війна, з її руйнуваннями, економічними втратами та соціальними викликами, потребує нових підходів до управління публічними фінансами, а також посиленої участі громадян у прийнятті рішень щодо використання бюджету. Тому адаптація та розвиток форм участі громадян у бюджетному процесі стають важливими не лише для забезпечення ефективного використання обмежених ресурсів, а й для підвищення соціальної згуртованості та довіри до органів влади.

З початком війни виникли нові вимоги до підзвітності органів влади перед громадянами. Публічні фінанси стали ще більш чутливими, а питання їх ефективного використання - важливим фактором національної безпеки та відновлення.

Важливо більш ретельно відобразити у нормативній базі вимоги, що забезпечують ефективну і реальну участь громадян. Серед таких вимог слід відзначити такі [35, 59, 62]:

1. Гарантоване право на участь у бюджетному процесі. Громадяни мають право подавати свої ініціативи, голосувати за проекти та брати участь у громадських слуханнях. Усі процедури повинні бути законодавчо закріплені, щоб участь громадян не була формальною.

2. Підвищення громадянської обізнаності. Органи влади різного рівня повинні проводити інформаційні кампанії, що сприяють підвищенню рівня

обізнаності населення про можливості участі в бюджетному процесі. Це включає організацію навчальних заходів, розповсюдження інформаційних матеріалів, а також проведення освітніх програм.

3. Врахування різноманітності інтересів громадян. Участь громадян повинна бути інклюзивною та враховувати різноманітні соціальні, культурні та економічні інтереси. Важливо створити механізми, які б дозволяли представникам усіх верств населення брати участь у бюджетному процесі на рівних засадах.

4. Обов'язковість фіксації пропозицій та їх обговорення. Пропозиції громадян повинні бути фіксовані та обов'язково обговорюватися на відповідному рівні влади. Тільки після цього можна приймати остаточні рішення про включення або відхилення запропонованих ідей.

4. Застосування стандартів.

Що стосується встановлення мінімальних стандартів та вимог до форм участі, це передбачає розробку єдиних вимог до організації публічних слухань, зокрема, визначення критеріїв для проведення таких слухань, щоб вони були доступними для всіх громадян, зокрема, через організацію онлайн-трансляцій та забезпечення можливості участі для осіб з обмеженими можливостями. Також має бути регламентована незалежність модерації слухань, щоб забезпечити їх нейтральність та рівноправність для всіх учасників. Важливим аспектом є інформованість громадян - органи влади повинні забезпечити громадськість необхідною інформацією про бюджет до початку слухань, а також обов'язково надавати відповіді на зауваження та пропозиції, що виникли в процесі обговорення.

Наприклад, стосовно бюджетного процесу на місцевому рівні, стандарти мають бути такими:

1. Стандарт доступності інформації. Місцеві органи влади зобов'язані публікувати повну інформацію про бюджет на офіційних сайтах або інших доступних платформах (онлайн-платформи, мобільні додатки). Доступною інформацією повинні бути затверджені бюджети, поточні витрати, зміни до

бюджету, інформація про фінансові результати. Інформація повинна бути зрозумілою і доступною для всіх верств населення, з урахуванням того, що не всі громадяни мають однаковий рівень фінансової чи технічної грамотності.

2. Стандарт доступу до процесу участі. Громадяни повинні мати можливість подавати свої пропозиції або ініціативи щодо використання коштів бюджету через онлайн-платформи, публічні консультації чи громадські слухання. Процес подачі пропозицій не повинен бути складним або обтяжливим. Інформація про можливості подачі пропозицій повинна бути широко доступною (включаючи місцеві ЗМІ, інтернет-платформи, соціальні мережі).

3. Стандарт відкритих публічних обговорень. Органи місцевого самоврядування повинні проводити публічні обговорення бюджету на ранніх етапах його формування, щоб громадяни мали змогу обговорити основні напрями фінансування. Громадські слухання повинні проводитись в доступний час та у зручних для громадян місцях. Крім того, мають бути забезпечені різні форми участі, включаючи онлайн-формати для тих, хто не може бути присутнім фізично.

4. Стандарт зворотного зв'язку. Місцеві органи влади повинні зобов'язуватися враховувати пропозиції та зауваження громадян при формуванні бюджету. Після громадських обговорень необхідно публічно повідомляти, які зміни були внесені до бюджету на основі громадських рекомендацій. Громадяни повинні отримувати чітку відповідь на свої запити і пропозиції. Важливо, щоб процес прийняття рішень був зворотнім: люди мають знати, чому їхні пропозиції були або не були враховані.

5. Стандарт прозорості та відкритості бюджету. Місцеві органи влади повинні публікувати регулярні звіти про виконання бюджету та результативність використання коштів. Звіти повинні бути доступні для громадян, з можливістю детального перегляду та аналізу. Органи місцевого самоврядування повинні надавати інформацію про те, як ефективно

використовуються бюджетні кошти, включаючи результати реалізації проектів, що фінансуються з бюджету.

6. Стандарт використання інноваційних інструментів для залучення громадян. Сучасні технології (онлайн-платформи, мобільні додатки, електронні голосування) повинні бути доступні для громадян, щоб спростити процес участі в бюджетному процесі. Всі інноваційні інструменти повинні бути спрямовані на забезпечення участі всіх соціальних груп, включаючи людей з інвалідністю, пенсіонерів, молодь, а також мешканців віддалених районів.

Прозорість та доступ до інформації є основними інструментами для залучення громадян до процесу моніторингу витрат. Платформи, подібні до ProZorro, повинні розвиватися, забезпечуючи відкритість у використанні публічних коштів. Завдяки відкритим даним про державні закупівлі, громадяни можуть контролювати ефективність витрат, виявляти корупційні схеми та впливати на процеси управління фінансами.

У контексті військових дій та складних умов безпеки традиційні форми участі громадян у бюджетному процесі, такі як публічні слухання або зустрічі, стають важкодоступними або навіть небезпечними. З обмеженнями мобільності та необхідністю збереження безпеки ці механізми не можуть забезпечити ефективний та інклюзивний процес участі. Проте, розвиток цифрових платформ відкриває нові можливості для громадян.

Цифрові платформи дозволяють не лише забезпечити доступ до бюджетних ініціатив та їх обговорення, а й надають можливість для безпечного та зручного голосування або збору думок громадян, навіть якщо вони знаходяться в різних частинах країни чи за її межами. Веб-платформи, мобільні додатки, соціальні медіа та спеціалізовані сайти для громадських консультацій можуть стати ефективним інструментом для збору пропозицій, обговорення та ухвалення рішень щодо використання бюджетних коштів.

Цифрові інструменти також дозволяють зібрати реальні дані про пріоритети та потреби громадян, а тому можуть сприяти більш прозорому та

демократичному бюджетному процесу. Окрім того, у умовах війни ці платформи можуть стати єдиним способом забезпечення зворотного зв'язку між владою та громадянами, що дозволяє зберігати певний рівень участі та впливу на прийняття важливих рішень навіть у кризовий період.

Однак такі платформи потребують належного захисту інформації, щоб уникнути маніпуляцій або фальсифікацій, а також повинні бути інтуїтивно зрозумілими та доступними для широкої аудиторії, включаючи людей з обмеженими можливостями або тих, хто не має постійного доступу до інтернету.

Бюджет участі повинен розвиватися навіть в умовах війни, хоча у багатьох громадах доступ до цієї форми може бути обмежений через відсутність доступу до Інтернету чи складні гуманітарні умови. Однак платформи для онлайн-голосування та електронні консультації з громадськістю забезпечують нові можливості для участі населення в процесі планування та розподілу бюджету.

Багато міст на заході України, а також деякі, які не постраждали від безпосередніх бойових дій, адаптували свої платформи для збору громадських пропозицій через онлайн-ресурси, включаючи цифрові майданчики для бюджетного голосування. Ці ініціативи є важливою частиною демократичних процесів, оскільки дозволяють громадянам бути більш залученими до прийняття рішень і ефективного розподілу бюджетних коштів. У часи війни, коли традиційні форми участі обмежені, такі інструменти набувають особливої актуальності. Мешканці міст можуть подавати свої ідеї для покращення міської інфраструктури, соціальних програм, культури, освіти тощо. Наприклад, проекти можуть стосуватися відновлення зруйнованих об'єктів або організації заходів для дітей чи людей похилого віку.

Онлайн-платформи зазвичай дозволяють жителям голосувати за подані проекти. Це може бути або відкритий процес голосування для всіх громадян, або ж голосування для зареєстрованих користувачів, що підтвердили своє місце проживання в конкретному місті чи громаді. Оскільки всі етапи процесу

(подання, обговорення, голосування) зазвичай проходять онлайн, це підвищує рівень прозорості. Громадяни можуть легко слідкувати за результатами голосування, бачити, які проекти набрали підтримку, а які не пройшли.

Цифрові платформи дають можливість мешканцям брати участь у бюджетному процесі без необхідності фізично бути присутнім на публічних слуханнях або зустрічах. Це також створює додаткові можливості для людей з обмеженими фізичними можливостями, а також для тих, хто вимушено виїхав із зони бойових дій, залишаючись активними учасниками процесу. Учасники голосування можуть обирати найбільш актуальні та важливі для них проекти, таким чином формуючи пріоритети місцевих громад. Це дає можливість місцевим органам влади зосереджуватися на тих ініціативах, які дійсно потрібні жителям. Часто такі платформи передбачають механізм фінансування ініціатив, наприклад, через програми «Бюджет участі», де частина міського або обласного бюджету виділяється на реалізацію найбільш підтриманих проектів. Це може бути значний крок до того, щоб забезпечити реальну реалізацію ідей. Існують і виклики. Не всі громадяни мають стабільний доступ до Інтернету або достатньо досвіду для користування онлайн-платформами, що може обмежити участь певних соціальних груп. Крім того, оскільки голосування проводиться онлайн, необхідно забезпечити надійні механізми аутентифікації та захисту від маніпуляцій або фальсифікацій. Важливо також, щоб мешканці розуміли, як саме функціонує платформа, як подавати проекти та голосувати, тому потрібна активна інформаційна кампанія для залучення широкого кола учасників. Таким чином, онлайн-платформи для бюджетного голосування є важливим інструментом в умовах війни, забезпечуючи зручний і безпечний спосіб для громадян впливати на прийняття рішень та брати участь у розвитку своїх громад.

Післявоєнне відновлення - це нова фаза бюджетного процесу, в якій важливо максимально залучити громадян до визначення пріоритетних напрямків використання ресурсів. В Україні буде потреба в інклюзивному,

справедливому та сталому відновленні, яке враховує потреби кожної громади, зокрема постраждалих від війни.

Інтеграція громадян у процес відновлення може здійснюватися через:

- публічні обговорення та форуми, де громадяни можуть висловити свої пропозиції щодо відновлення інфраструктури;

- залучення до розробки стратегій відновлення та національних програм фінансування, які повинні враховувати як потреби економіки, так і соціальні аспекти відновлення;

- локальні ініціативи, де місцеві органи влади спільно з громадськістю розробляють плани відновлення та стратегії реконструкції;

Важливо, щоб процес відновлення був відкритим і чутливим до потреб місцевих громад, і щоб люди могли впливати на вибір проектів, які фінансуватимуться.

У період війни значну роль у забезпеченні участі громадян у бюджетному процесі відіграють волонтерські та громадські організації. Вони активно залучають громадян до моніторингу витрат, допомагають у зборі пропозицій для бюджетних ініціатив, а також у забезпеченні ефективного та прозорого розподілу ресурсів для відновлення. Волонтерські організації часто є посередниками між місцевими громадами та органами влади, допомагаючи забезпечити участь людей у важливих рішеннях.

Під час відновлення інфраструктури в постраждалих регіонах важливим є досвід організацій, які працюють над відбудовою та надають звітність про використання коштів.

Післявоєнний період буде вимагати нових підходів у бюджетному процесі.

1. Подальша реформа місцевого самоврядування та децентралізація повинна забезпечити більшу автономію та повноваження місцевих органів влади в управлінні бюджетом.

2. Інклюзивні механізми участі громадян у плануванні бюджету мають забезпечити врахування інтересів усіх категорій населення, зокрема

внутрішньо переміщених осіб (ВПО), учасників бойових дій, осіб з інвалідністю та інших вразливих груп.

3. Впровадження системи моніторингу ефективності витрат на відновлення дозволить уникнути неефективного використання коштів.

4. Забезпечення довіри громадян до процесу витрачання публічних коштів. Для цього потрібно активніше використовувати інноваційні технології та цифрові інструменти, що дозволяють проводити прозорі та ефективні процеси бюджетного планування. Платформи для онлайн-консультацій та голосувань, інтеграція блокчейн-технологій для прозорості, а також мобільні додатки для участі в бюджетному процесі можуть суттєво розширити доступ громадян до управління публічними коштами.

У поствоєнний період важливим напрямом має бути навчання громадян використанню цифрових інструментів для участі в управлінні. Це має включати державні ініціативи та програми для підвищення цифрової грамотності населення, зокрема через онлайн-курси та мобільні додатки.

Для більш точного аналізу громадських запитів, визначення пріоритетів та прогнозування результатів бюджетних проектів слід застосовувати інструменти штучного інтелекту і великі дані. Це дозволить краще розуміти потреби громади та оцінювати ефективність запропонованих ініціатив.

В умовах відновлення після війни інструменти громадської участі повинні бути адаптовані до специфічних потреб, таких як відбудова інфраструктури та соціальна реабілітація. Платформи будуть дозволяти ефективно координувати зусилля держави, громадян і міжнародних партнерів, забезпечуючи швидке реагування на місцеві потреби.

Технології блокчейн допоможуть забезпечити прозорість фінансових операцій і проектів, фінансованих через бюджети участі, гарантуючи неможливість підробки або маніпуляцій з даними. Це сприятиме підвищенню довіри громадян до процесу.

Поствоєнний період також стане періодом обміну досвідом і застосування кращих міжнародних практик в участі громадян у бюджетному

процесі. Доцільним є не тільки використання новітніх технологій, але й адаптація ефективних моделей громадського бюджету, що вже успішно працюють у інших країнах.

Чітке законодавче закріплення процедур участі громадян у бюджетному процесі є важливим кроком для забезпечення відкритості та прозорості на всіх етапах формування і виконання бюджету. Для цього необхідно внести зміни до Бюджетного кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших профільних законодавчих актів, що регулюють бюджетний процес. Зміни дозволять юридично обґрунтувати права та обов'язки громадян у бюджетному процесі, зокрема, право на участь у публічних слуханнях, ініціювання громадських проектів, доступ до інформації про бюджет тощо.

У Бюджетний кодекс України необхідно внести зміни, які

- чітко закріплюють право громадян брати участь у формуванні місцевих бюджетів через механізми громадських слухань, голосування за громадські проекти та участь у бюджетних консультаціях;
- визначають мінімальні стандарти участі громадян, включаючи обов'язковість публічних обговорень на етапах формування бюджету, публікацію проектів бюджету на вебсайтах органів місцевого самоврядування та визначення критеріїв для подання громадських ініціатив;
- установлюють обов'язок органів місцевої влади зворотно звітувати громадянам про прийняті рішення та зміни в бюджеті, які були внесені на основі громадських пропозицій.

Необхідна розробка чітких законодавчих норм щодо громадського бюджету (бюджету участі), що мають міститися у спеціальному законі або представлені у вигляді доповнення до Бюджетного кодексу. Норми мають регулювати процес подачі, обговорення та реалізації громадських ініціатив через бюджет участі; визначати критерії для громадських проектів, які можуть бути профінансовані за рахунок бюджетних коштів, зокрема, суми фінансування, типи проектів та процедурні вимоги; забезпечувати прозорість

та звітність, встановлюючи вимоги щодо публікації результатів голосування за проекти, а також механізмів моніторингу та оцінки реалізації проектів.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» має містити норми, що чітко регламентують участь громадян у бюджетних слуханнях, що мають бути обов'язковими на кожному етапі бюджетного процесу, починаючи від формування проекту бюджету і закінчуючи контролем за його виконанням; встановлюють механізми активної участі громадян через організацію консультацій з використанням різних каналів - від традиційних слухань до онлайн-консультацій.

Для забезпечення належного рівня прозорості та відкритості в бюджетному процесі необхідно розробити або уточнити нормативно-правові акти, які зобов'язують органи місцевої влади надавати відкриті та доступні звіти про бюджет та ефективність витрат; стандартизувати публікацію інформації, визначивши, яка саме інформація має бути оприлюднена і як вона повинна бути подана, щоб громадяни могли легко зрозуміти її зміст, зокрема через спеціалізовані онлайн-платформи або громадські консультації.

Необхідно удосконалити законодавство щодо доступності для осіб з інвалідністю, зокрема забезпечення фізичної та інформаційної доступності, адаптацію вебсайтів органів місцевого самоврядування для людей з обмеженими можливостями. Визначити спеціальні норми та інструменти для забезпечення участі осіб з інвалідністю в процесі громадських слухань, голосування та обговорення бюджету.

Для забезпечення реальної участі громадян у бюджетному процесі необхідно надати громадянам реальні повноваження впливати на бюджетні рішення, зокрема через механізми громадських слухань, голосувань та

Підвищення ефективної участі громадян у бюджетному процесі можливо шляхом проведення просвітницьких кампаній, що інформуватимуть мешканців про можливості участі в бюджетному процесі. Необхідно створити базу надання методичної та консультативної підтримки активним громадянам,

сприяючи розвитку їхніх навичок громадського моніторингу та аналізу бюджетної інформації.

Крім того, законодавчо повинні бути визначені конкретні форми участі громадян, такі як публічні слухання, громадські ініціативи та громадський бюджет. Це дозволить створити чітку картину того, які механізми участі громадян є обов'язковими для органів влади на всіх етапах бюджетного процесу. Публічні слухання повинні проводитись на кожному етапі бюджетного процесу - від обговорення попередніх варіантів бюджету до обговорення змін та звітів про виконання. Громадські ініціативи мають бути визначені як механізм, за допомогою якого громадяни можуть подавати свої пропозиції або проекти для фінансування, зокрема через платформу для збору підписів. Громадський бюджет, як окремий інструмент, має чітко регламентувати процес ініціювання і фінансування проектів, які користуються підтримкою громадян через голосування. Це дозволить забезпечити справедливий і рівний доступ до участі всіх бажаючих.

Важливим етапом є встановлення термінів, порядку та процедур для реалізації кожної форми участі. Законодавчо необхідно визначити строки для проведення публічних слухань, подачі громадських ініціатив, голосування за проекти та інших етапів громадської участі. Це дозволить уникнути затримок, сприятиме організованості та ефективності процесів і дозволить громадянам мати чітке уявлення про те, коли і як вони можуть брати участь у бюджетному процесі. Також має бути встановлена процедура звітування, де органи влади будуть зобов'язані публічно надавати результати обговорень, ініціатив та голосувань, що підвищить прозорість і зворотний зв'язок між органами влади та громадянами.

Для посилення участі громадян у бюджетному процесі на місцевому рівні необхідно закріпити відповідні процедури в статутних документах територіальних громад. У статуті має бути чітко визначено право громадян брати участь у формуванні місцевих бюджетів через публічні слухання, громадські ініціативи та бюджетні консультації. Це забезпечить прозорість, а

також зобов'язані органи влади зворотно звітувати про врахування громадських пропозицій.

Створення дорадчих органів за участі представників громади дозволить забезпечити ефективну взаємодію між владою та громадянами. Дорадчі органи повинні бути залучені до формування бюджету, його реалізації та оцінки результатів. Засідання таких органів мають бути відкритими, а їх робота - прозорою для громадськості, що підвищить довіру до органів місцевого самоврядування.

Розвиток практики співфінансування проектів за рахунок коштів громадян дозволить підвищити залученість громадян до фінансування місцевих ініціатив. Громадяни можуть брати участь у фінансуванні проектів через платформи для збору коштів або спеціальні програми місцевого бюджету. Важливо, щоб такі процеси були прозорими, з регулярними звітами про використання коштів і результати проектів.

Потрібно чітко визначити критерії та процедури відбору проектів для фінансування в рамках громадського бюджету, що дозволить забезпечити справедливий та об'єктивний процес відбору, де кожен проект оцінюється за чіткими і прозорими критеріями, такими як економічна доцільність, корисність для громади та реалізованість. Важливо, щоб громадяни мали можливість слідкувати за процесом голосування і відбору проектів, а результати цього процесу були публічно доступними. Регламентація процедур подання, оцінки та голосування за громадські ініціативи є важливим етапом для того, щоб забезпечити прозорість у процесах ініціювання та реалізації громадських проектів. Це включає визначення чітких вимог для подачі ініціатив через онлайн-платформи або інші канали, розробку механізмів для оцінки ініціатив на відповідність законодавчим вимогам, а також забезпечення справедливого і прозорого процесу голосування.

Реалізація цих напрямків дозволить посилити громадську участь, підвищити ефективність та прозорість використання публічних коштів, що в

свою чергу зміцнить демократичні принципи місцевого управління та сприятиме більш ефективному розвитку громад.

Впровадження різноманітних форм громадської участі у бюджетному процесі має кілька важливих наслідків, які сприяють розвитку місцевих громад.

По-перше, це підвищення рівня громадської активності. Зростання кількості мешканців, які беруть участь у формуванні бюджету та висловлюють свої пропозиції, стимулює активність на місцевому рівні, залучаючи громадян до процесу ухвалення рішень, що безпосередньо стосуються розвитку міста. Завдяки такій участі, громадяни можуть активно впливати на вибір пріоритетних напрямків витрачання бюджетних коштів.

По-друге, покращення якості бюджетних рішень. Участь мешканців у обговореннях бюджету та громадському голосуванні дає органам місцевої влади відгуки, відповідно можна скоригувати рішення відповідно до реальних потреб громади, що забезпечує більш точне спрямування ресурсів на важливі для мешканців ініціативи.

Третім важливим наслідком є зростання довіри до місцевих органів влади. Активна участь громадян у бюджетному процесі сприяє зміцненню довіри до органів влади

По-четверте, завдяки такій участі покращується якість життя в громаді. Проекти, підтримані громадянами, відповідають реальним потребам місцевої громади, що дозволяє ефективно витратити бюджетні кошти на ті ініціативи, які дійсно мають значення для людей. Це сприяє створенню комфортного середовища для життя та розвитку, підвищуючи рівень задоволеності громадян від результатів місцевої влади.

3.2. Розвиток системи інструментів залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету

Розвиток системи інструментів залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету є важливою складовою сучасного управління на місцевому рівні оскільки дозволяє забезпечити більш прозорий, ефективний та демократичний процес ухвалення рішень щодо витрачання бюджетних коштів, що відповідає реальним потребам громадян. Існує кілька основних інструментів, які можуть бути використані для активної участі громадськості у цьому процесі [35, 63].

Один з найпоширеніших інструментів - це громадський бюджет (бюджет участі), який дозволяє членам територіальної громади подавати проекти на фінансування з територіального бюджету та голосувати за них. Завдяки цьому інструменти громадяни можуть ініціювати ініціативи, які сприятимуть розвитку їхніх населених пунктів в цілому, наприклад, відновлення інфраструктури чи реалізації соціальних програм. Відкриті голосування дозволяють мешканцям брати участь у визначенні пріоритетів витрачання коштів, а найбільш підтримані проекти отримують фінансування.

Іншим важливим інструментом є онлайн-платформи для збору пропозицій та голосування, які дозволяють громадянам подавати свої ідеї та брати участь у голосуваннях щодо того, які ініціативи мають бути профінансовані в першу чергу. Це дозволяє значно розширити доступ до процесу, залучаючи навіть тих, хто не може брати участь у публічних слуханнях через обмеження мобільності або безпеку.

Публічні слухання та консультації також є важливими для залучення громадян до обговорення проектів бюджету. Хоча в умовах військових дій такі заходи можуть бути обмежені, у мирний час вони дають можливість громадянам висловлювати свої думки та зауваження щодо розподілу коштів.

Крім того, проведення форумів, семінарів, круглих столів із залученням різних груп населення дозволяє отримати широкий спектр думок щодо розподілу бюджету, що сприяє обміну ідеями, знаходженню компромісів та визначенню найактуальніших проблем міста.

Мобільні додатки для збору відгуків та пропозицій є ще одним важливим інструментом, оскільки вони дозволяють оперативно збирати думки громадян та швидко реагувати на потреби мешканців. Вони також сприяють залученню ширшого кола учасників, зокрема молоді та людей, які не мають доступу до стаціонарних комп'ютерів. Для забезпечення прозорості у використанні бюджетних коштів важливим є доступ до аналітичних звітів та відкритих даних щодо витрачання коштів. Влада повинна публікувати регулярні звіти про використання бюджету, що дозволяє громадянам контролювати ефективність витрат і брати участь у подальшому коригуванні бюджету.

Місцеві органи влади повинні активно співпрацювати з неурядовими організаціями та ініціативними групами для реалізації бюджетних ініціатив, що дозволяє забезпечити глибшу взаємодію з різними соціальними групами та краще враховувати їхні потреби при визначенні пріоритетів бюджету.

Розвиток системи інструментів залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету має кілька позитивних наслідків.

По-перше, це збільшення громадської активності. Зростає кількість мешканців, які беруть участь у формуванні бюджету та висловлюють свої пропозиції. Це стимулює активність на місцевому рівні, залучаючи громадян до процесу ухвалення рішень, що безпосередньо стосуються розвитку міста.

По-друге, покращення якості бюджетних рішень. Завдяки участі мешканців у обговореннях бюджету та громадському голосуванню органи місцевої влади отримують реальні відгуки від громадян і можуть коригувати свої рішення відповідно до реальних потреб громади, що забезпечує більш точне спрямування ресурсів на важливі для мешканців ініціативи.

Третім є зростання довіри до місцевих органів влади. Активна участь громадян у бюджетному процесі сприяє зміцненню довіри до органів влади. Коли влада готова до відкритості та прозорості у прийнятті рішень, зміцнюється взаєморозуміння між громадянами та органами місцевого управління.

Проекти, підтримані громадянами, відповідають реальним потребам місцевої громади, що дозволяє ефективно витратити бюджетні кошти на ті ініціативи, які дійсно мають значення для людей. Відбувається створення комфортного середовища для життя та розвитку, підвищуючи рівень задоволеності громадян від результатів місцевої влади.

Рівень впливовості громадської участі має бути адекватним тому соціальному контексту і значущості проектів або ініціатив, які плануються до реалізації органами влади. У разі, якщо рівень громадської участі буде занадто низьким для важливих і масштабних проектів, це може спричинити серйозну соціальну напругу серед громадян, порушення довіри до влади та навіть призвести до протестів або інших форм громадського незадоволення. Ключовим є те, що відсутність належної участі або її недооцінка може мати далекосяжні наслідки для стабільності в суспільстві та ефективності управлінських рішень.

Влада повинна завжди пам'ятати про це і забезпечувати максимальну прозорість у своїх діях. Громадяни повинні мати змогу отримати доступ до всебічної та достовірної інформації про плани, проекти та заходи, які органи публічної влади збираються реалізувати. Це включає в себе відкриті дані про бюджетні витрати, стратегічні цілі, а також обґрунтування рішень, що стосуються розвитку територіальних громад, соціальних програм, інфраструктурних ініціатив тощо.

Важливо, щоб громадськість мала реальні можливості впливати на ці процеси. Для цього необхідно створювати ефективні механізми, які б дозволяли не тільки інформувати, а й активно залучати громадян до обговорення та прийняття рішень. Такі механізми можуть включати

громадські слухання, публічні консультації, онлайн-платформи для збору думок і пропозицій, а також можливість реалізувати механізм бюджету участі, де громадяни можуть безпосередньо впливати на розподіл частини місцевого бюджету.

Крім того, важливим інструментом є забезпечення належних процедур зворотного зв'язку, що дозволяють органам влади реагувати на думки громадськості і враховувати їх у подальших рішеннях. Це також стосується належного реагування на громадські ініціативи, заохочення співпраці між місцевими органами влади, громадськими організаціями та іншими акторами в процесі прийняття рішень.

Іншими словами, реальний вплив громадськості на рішення, що ухвалюються владою, має ґрунтуватися на прозорості, відкритості і взаємодії. Чим вищий рівень важливості проекту, тим більша повинна бути можливість для громадськості брати участь у процесах його розробки і реалізації. Це дозволяє забезпечити не лише легітимність рішень, але й підвищує їх ефективність та відповідність реальним потребам громади.

Для підвищення ефективності участі громадян у бюджетному процесі удосконалювати елементи механізму:

1. Покращення інформованості та освітніх ініціатив:

- інформаційні кампанії та навчальні програми. Освітні кампанії можуть включати онлайн-курси, публічні семінари, які пояснюють механізми бюджетного планування, функціонування державних і місцевих бюджетів, а також права та обов'язки громадян у цьому процесі. Доцільно організовувати регулярні навчальні програми та вебінари для громадян, що роз'яснюють, як подати проект, як здійснюється бюджетне голосування, як громадяни можуть стежити за реалізацією проектів та як брати участь у громадських слуханнях;
- підвищення рівня доступності інформації щодо бюджетного процесу на всіх етапах - від підготовки проекту до моніторингу витрат. Вебсайти органів влади мають бути постійно оновлюваними, з інтерактивними

інструментами для подачі ініціатив, голосування та доступу до інформації про бюджет, реалізацію проектів та їхній вплив.

2. Забезпечення зручних та доступних механізмів участі:

- розширення доступу до онлайн-платформ. Інтернет є потужним інструментом для залучення громадян до бюджетного процесу. Платформи повинні бути зручними, доступними для різних груп населення за віком та рівнем технологічної підготовки. Доцільно створювати єдині онлайн-платформи, через які громадяни можуть подавати свої проекти, голосувати за них, стежити за виконанням ініціатив та отримувати звіти про результати, що дозволить забезпечити більшу доступність і зручність;

- удосконалення механізмів зворотного зв'язку між громадянами та органами влади. Громадяни повинні мати можливість не тільки подавати ідеї та голосувати, але й отримувати відповіді на свої запитання і пропозиції, а також бачити, як їхні ідеї реалізуються. Доцільно розвивати системи автоматичних відповідей і регулярних звітів, які б інформували громадян про прийняті рішення, фінансування і стан виконання проектів, що вони підтримали.

3. Удосконалення механізму громадського контролю:

- розвиток громадського моніторингу громадянами процесу витрачання коштів, реалізації проектів та їхнього впливу на розвиток громади. Доцільним є створення незалежних органів моніторингу або співпраця з громадськими організаціями, які можуть здійснювати аудит виконання бюджетних проектів, що дозволить своєчасно виявляти порушення або неефективність у використанні коштів;

- розвиток інструментів громадського аудиту, через які громадяни можуть стежити за використанням бюджетних коштів. Необхідно запровадити на рівні місцевих громад та держави механізм громадського аудиту бюджетних проектів задля незалежної перевірки ефективності витрат, яку проводять громадські організації або спеціально створені для цього органи.

4. Залучення більш широких верств населення:

- розширення можливостей для участі різних соціальних груп, зокрема представників середнього класу або молоді, що є більш технологічно підготовленою. Необхідно проводити спеціальні заходи для залучення вразливих груп населення: людей похилого віку, малозабезпечених, людей з інвалідністю, національних меншин у вигляді, зокрема консультацій, що враховують їхні специфічні потреби, спеціальних інформаційних кампаній для цих груп;

- залучення громад до процесу бюджетного планування через безпосередні зустрічі, публічні слухання та консультації на місцях для підвищення рівня залучення громадян до процесу на локальному рівні. Слід враховувати особливості кожної громади, щоб забезпечити більш інклюзивний підхід.

5. Стимулювання активності громадян:

- запровадження системи заохочень для активних учасників через надання певних заохочень або визнання їхнього внеску в розвиток громади, можливість зустрічі з представниками влади або підтримку громадських ініціатив через малі гранти;

- запуск соціальних кампаній та волонтерських програм у сфері бюджетного процесу також може сприяти підвищенню громадянської активності.

6. Покращення взаємодії між громадськістю та органами влади:

- підвищення інституційної спроможності органів влади шляхом підвищення кваліфікації працівників органів влади, їхнього розуміння механізмів громадської участі та готовності до діалогу з громадянами. Це може включати тренінги для чиновників щодо організації публічних консультацій, слухань та взаємодії з громадськими ініціативами;

- запровадження механізмів реального зворотного зв'язку шляхом створення постійних каналів зворотного зв'язку, через які громадяни можуть отримувати відповіді на свої запитання, а органи влади будуть зобов'язані публічно пояснювати причини відхилення або прийняття певних пропозицій.

Покращення ефективності участі громадян у бюджетному процесі можливе через комплексний підхід, що включає підвищення інформованості громадян, вдосконалення механізмів участі, стимулювання активності, поліпшення прозорості та доступності, а також забезпечення реального впливу громадських ініціатив на ухвалення бюджетних рішень

Таким чином, розвиток інструментів залучення громадськості до розподілу міського бюджету сприяє підвищенню прозорості, ефективності і демократичності місцевого управління, що є важливим аспектом для сталого розвитку міст і громад в Україні.

Висновки до розділу 3

Необхідною є інституціоналізація участі громадян, щоб громадськість мала постійні та чітко визначені механізми впливу на бюджетний процес. Завдяки змінам та доповненням до існуючих законів і нормативних актів можна забезпечити більшу відкритість, прозорість та участь громадян у процесах.

Активізація участі громадськості має ґрунтуватися на використанні новітніх технологій для забезпечення більш широкого залучення громадян до управлінських процесів, підвищення прозорості та ефективності рішень, що приймаються, особливо в умовах відновлення після війни.

Майбутні тенденції в розвитку інструментів участі громадськості, зокрема в поствоєнний період, будуть зосереджені на забезпеченні інклюзивності, прозорості та ефективності процесів прийняття рішень. Особливу увагу приділятиметься інтеграції цифрових технологій, що дозволить суттєво покращити доступ громадян до механізмів участі та управління бюджетним процесом.

ВИСНОВКИ

У сучасному світі залучення громадськості до бюджетного процесу є важливим кроком до формування відкритого і прозорого управління, адже воно дозволяє враховувати потреби та пріоритети громадян, що, в свою чергу, призводить до більш ефективного використання бюджетних коштів. Це не лише сприяє задоволенню соціальних потреб населення, але й підвищує довіру до органів влади.

Сучасні технології, такі як електронні платформи та соціальні мережі, створюють нові можливості для залучення громадськості, що відкриває шлях до більш активної участі, проте вимагає її розуміння специфіки та різновидів такої участі. Дослідження участі громадськості в бюджетному процесі дозволяє виявити ефективні механізми подолання проблем, таких як недостатня прозорість, корупція та обмежений доступ до інформації.

Бюджетний процес є основою фінансової системи країни. Він є інструментом економічного управління та планування, що дає змогу визначати пріоритети в розподілі ресурсів, забезпечуючи фінансування різних сфер життєдіяльності держави, таких як соціальні програми, інфраструктурні проекти та інші важливі напрямки. Основною метою бюджетного процесу є забезпечення балансу між доходами та витратами, що дозволяє ухвалювати обґрунтовані рішення і забезпечувати стабільний економічний розвиток.

Важливим є те, що бюджет повинен відповідати міжнародним стандартам прозорості та публічності. Це надає можливість громадянам контролювати процес ухвалення бюджетних рішень і забезпечує їх виконання. Інститут громадського бюджету, як показує практика європейських країн, є успішним інструментом для забезпечення відкритості в державних фінансах.

Участь громадськості в бюджетному процесі сприяє підвищенню прозорості та підзвітності у використанні публічних коштів. Громадяни повинні мати доступ до детальної інформації про проект бюджету, звіти про

його виконання, а також інші фінансові документи. Це дає можливість не лише контролювати витрати, але й активно впливати на формування бюджетної політики через різноманітні інструменти: відкриті дані, публічні бюджети, системи електронних закупівель та інші форми звітності. Прозорість бюджету також сприяє боротьбі з корупцією та підвищенню довіри громадян до органів влади.

Важливою складовою є проведення відкритих консультацій та громадських слухань, де громадяни можуть висловлювати свої пропозиції, критику та ідеї щодо проектів бюджету. Це дозволяє враховувати різноманітні інтереси та досягати більш якісних та ефективних управлінських рішень. Порядок цих консультацій повинен бути чітко визначений: попереднє інформування громадськості, збір пропозицій, обговорення проекту, внесення змін за результатами консультацій і звітування про результати.

Залучення експертів та громадських організацій до процесу бюджетного планування дозволяє забезпечити багатосторонній підхід до оцінки фінансових ініціатив, даючи змогу врахувати різні точки зору та розробити оптимальні стратегії для використання бюджетних коштів. Такі експерти та організації можуть проводити незалежний моніторинг виконання бюджету, оцінюючи ефективність витрат і забезпечуючи підзвітність органів влади.

Налагодження тісної співпраці між державними органами та громадськістю також дозволяє оперативно реагувати на зміни в соціально-економічному середовищі, коригувати фінансування і забезпечувати ефективне використання бюджетних коштів відповідно до реальних потреб. Важливим етапом є післябюджетна оцінка ефективності витрат, що включає збирання думок громадськості та аналіз результатів виконання бюджетних програм.

Підвищення обізнаності громадян про бюджетний процес є необхідною умовою для ефективної участі в ньому. Інформаційні кампанії та навчальні семінари допомагають громадянам зрозуміти складні бюджетні механізми і їх вплив на повсякденне життя, а також сприяють розвитку демократичних

інститутів у країні. Навчання громадян щодо їхніх прав і можливостей участі у бюджетному процесі дозволяє зробити цей процес більш інклюзивним та прозорим.

Участь громадськості в бюджетному процесі на місцевому рівні є одним із ключових елементів реформи бюджетної децентралізації в Україні. Вона забезпечує більш ефективне використання коштів на соціальні потреби територіальних громад, дозволяючи мешканцям безпосередньо впливати на пріоритети розвитку своєї громади. Бюджет участі - це механізм, що дозволяє громадянам подавати свої проекти, брати участь у голосуванні за їх реалізацію, а також оцінювати результати витрат публічних коштів.

Важливими принципами бюджету участі є рівність можливостей для всіх учасників, співучасть громадян та органів місцевого самоврядування, самоорганізація учасників, ініціативність та інформаційна відкритість. Такий підхід дозволяє забезпечити не лише ефективне управління місцевими ресурсами, а й створити атмосферу довіри між владою і громадськістю, що є основою для сталого розвитку демократичного суспільства.

До основних переваг партиципаторного бюджету відноситься розширення участі громадян у процесі прийняття рішень щодо розподілу коштів державного та місцевого бюджетів. Цей підхід дозволяє мешканцям безпосередньо впливати на визначення пріоритетних напрямів фінансування, що сприяє формуванню більш демократичної та прозорої системи управління. Партиципаторний бюджет сприяє зростанню рівня довіри громадян до органів влади, оскільки залучення населення до процесу розподілу фінансів зменшує ймовірність виникнення соціальних конфліктів, пов'язаних із несправедливим розподілом ресурсів. Така участь також веде до збільшення довіри до місцевих органів влади, адже громадяни бачать, що їхня думка має значення і враховується при прийнятті рішень. Важливим є ефективне управління бюджетом, оскільки врахування інтересів та потреб місцевих громад допомагає спрямовувати ресурси на найактуальніші проблеми. Партиципаторний бюджет дозволяє більш ефективно вирішувати проблеми,

які безпосередньо хвилюють мешканців конкретного міста, регіону чи країни, зокрема в тих сферах, які вони вважають найбільш важливими для свого добробуту. Бюджет участі є важливим кроком до розвитку демократії та зростання громадської активності, оскільки надає мешканцям можливість не лише розробляти власні проекти, але й контролювати частину державного бюджету, тим самим підвищуючи їхню участь у формуванні майбутнього своєї громади.

Міжнародний досвід свідчить про те, що громадський бюджет є ефективним інструментом для підвищення демократичної участі, покращення соціальної рівності та зростання довіри до органів влади. Однак для забезпечення його успішного впровадження необхідно враховувати численні виклики, пов'язані з технічними, організаційними та фінансовими аспектами. Важливо забезпечити рівний доступ до процесу для всіх соціальних груп, а також передбачити стійкі механізми для підтримки проектів у довгостроковій перспективі.

Сучасний стан участі громадськості у бюджетному процесі в Україні характеризується недосконалістю нормативно-правової бази, наявністю різних форм участі, але часто формальним характером їх реалізації, існуванням організаційних, інформаційних та методологічних проблем, у той самий час позитивними тенденціями розвитку, особливо щодо бюджету участі, наявністю чітких напрямів для подальшого вдосконалення.

Для подолання викликів важливо чітко закріпити в законодавстві процедури участі громадян у бюджетному процесі та встановити мінімальні стандарти для їх реалізації, щоб забезпечити ефективність, прозорість і доступність цих процесів. Зазначене зміцнить довіру громадян до бюджетної політики, а й надасть їм можливість активно впливати на формування місцевих та державних фінансів, що є важливим кроком у зміцненні демократичних процесів в Україні.

В умовах війни та післявоєнного відновлення роль громадян у бюджетному процесі в Україні повинна стати ще більш активною. Розвиток

прозорих механізмів участі, таких як бюджет участі, електронні консультації, онлайн-голосування та інтеграція громадян у процеси відновлення, є критично важливими для створення довіри до влади та забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. Водночас, післявоєнний відновлювальний період відкриває нові можливості для розвитку демократичних процесів, інклюзивних рішень і прозорих форм управління бюджетом на всіх рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
3. Податковий кодекс України. URL: <http://www.sta.gov.ua/doccatalog/document?id=300559>.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97–ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
5. Про добровільне об'єднання територіальних громад від 05.02.2015. № 157-VIII. Закон України. URL: http://zakon517.rada.gov.ua/laws/show/157_80502
6. Про заходи щодо реформування бюджетної політики: Указ Президента України від 31 липня 2014 р. № 621/96. URL: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
7. Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів: рекомендації Комітету міністрів для держав-членів від 25 листопада 1981 р. № R (81) 19. URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-81-19-pro-dostup-do-informatsiyi-shho-znahodytsya-u-rozporyadzhenni-derzhavnyh-organiv>
8. Про свободу вираження поглядів та інформації: Декларація Ради Європи від 29 квітня 1982 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_885
9. Конвенції Ради Європи «Про доступ до офіційних документів». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

10. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
12. Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів. Рекомендації Комітету міністрів для держав-членів від 25 листопада 1981 р. № R (81) 19. URL : <https://cedem.org.ua/library/ rekomen datsiya-r-81-19-pro-dostup-do-informatsiyi-shho-znahodytsya-u-rozporoya dzhenni-derzhavnyh-organiv>

Спеціальна література

13. Андрійчук Т. Вплив інститутів громадянського суспільства на розвиток демократії. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2013 р., м. Київ) / упоряд.: В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк ; за заг. ред. О. А. Корнієвського. Київ : НІСД, 2014. С. 36–40.
14. Белец Ж.А. Партиципаторне бюджетування як інноваційний демократичний інструмент участі громадян в управлінні справами територіальних громад. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ttpdu_2016_1_21.pdf.
15. Бланкарт III. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки. Київ: Либідь, 2000. 654 с.
16. Бояр А.О. Еволюція наукових бюджетних сентенцій. Вісник КНТЕУ. 2015. № 1(99). С. 121–138.
17. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку: монографія / Л.В. Лісяк, О.В. Грищенко, С.В. Качула, К.М.

Роменська та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. Л.В.Лисяк. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.

18. Бюджет участі: історія і польський досвід. URL: <http://www.urbanua.org/dosvid/zakordonni-pryklady/141>.

19. Б'юкенен Д.М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави. Пер. з англ. А. Іщенка. Київ: КМ Академія, 2004. 175 с.

20. Васильєва Н.В. Залучення громадськості в українських містах (на прикладі бюджету участі). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vovlechenie-grazhdanskogo-obschestva-v-ukrainskih-gorodah-naprimere-byudzheta-uchastiya.pdf>.

21. Волохов О.С. Прозорість бюджету як запорука розвитку демократії в Україні/ Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6–2(1). С. 96–100.

22. Гливіка А. О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України. Актуальні проблеми політики. 2016. Вип. 58. С. 180–189.

23. Голінська О.В. Механізми державного управління бюджетами через інструменти програмно-цільового методу: монографія. Одеса: ВМВ, 2013. 272 с.

24. Громадська участь у місцевій політиці: проблеми нормативно-правового забезпечення. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadska-uchast-u-mistsevij-politytsi-problemy-normatyvno-pravovoho-zabezpechennya>

25. Дем'янчук, О. І. Інноваційні методи управління місцевими бюджетами України/ Вісник ОНУ ім. О. І. Мечникова. 2016. № 1. С. 190–194.

26. Довіра соціальним інституціям. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>.

27. Донос Д. Плоский К. Упровадження та вдосконалення Громадського бюджету: практичні рекомендації. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/485/Public_Budget_2019.pdf

28. Інструменти партисипації. Натхнення спільноти на дії. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/instrumenty-partysypatsii-natkhennia-spilnoty-na-dii>.
29. Єдина система місцевих петицій. URL: <https://e-dem.in.ua/>.
30. Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. 2012. Вип. 170. С. 38–40.
31. Кравченко Т.А. Інноваційні інструменти реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні в Україні. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02\(14\)/22.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02(14)/22.pdf)
32. Кириленко О., Малиняк Б., Письменний В., Русін В. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади. Асоціація міст України. Київ: ВІ ЕН ЕЙ, 2015. 396 с.
33. Крилова О. Участь громадськості у формуванні бюджетів в Україні: поточна практика та рекомендації щодо її розширення. Аналітичний звіт № 3. Київ, 2006. 72 с.
34. Куценко Т.Ф. Сучасний інструментарій забезпечення прозорості місцевих бюджетів в Україні: оглядовий аналіз. Економіка та держава. 2019. № 10. С. 58-64.
35. Лукашевський Ю. Вдосконалення методики вибору інструментарію форм участі мешканців у місцевому самоврядуванні. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. Вип. 2 (20). С. 217–224.
36. Лукашевський Ю. Нормативно-правові засади участі мешканців у місцевому самоврядуванні. Актуальні питання у сучасній науці. 2022. Вип. 3 (3). С. 51–61.
37. Методологія оцінки прозорості місцевих бюджетів / за заг. ред. О.В. Голінської, А.О. Матвієнко. Київ : Фонд «Східна Європа», 2017. 74 с.
38. Мних М.В. Бюджетна децентралізація та участь громадськості, а також депутатів місцевих рад в бюджетному процесі при формуванні місцевих

- бюджетів. Ефективна економіка. № 11. 2014 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3571>
39. Муніципальні фінанси: навч. посіб. / За ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. Тернопіль: Астон, 2015. 360 с.
40. Партисипативний бюджет (Громадський бюджет). Світова практика. URL: <https://gromada.vmr.gov.ua/ContentLibrary/2e3c938e-08a8-49cd-a7e4-ee0896585bba/8/2019%20%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%83%20%D0%91%D0%93%D0%86.pdf>
41. Писаренко В.П. Впровадження партисипативного бюджету. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2016. № 1–2. С. 51–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2016_1-2_12.
42. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: навчальний посібник / І. Ф. Щербина, В. В. Зубенко та ін.; За ред. І. Ф. Щербини; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження». 3-тє видання, виправлене та доповнене. Кпів: Нора-друк, 2012. 100 с.
43. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади / О. Кириленко, Б. Маліняк, В. Письменний, В. Русін / Асоціація міст України. Кпів: ТОВ "ПІДПРИЄМСТВО "ВІ ЕН ЕЙ", 2015. 396 с.
44. Полішкевич Л. Теоретичні засади взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 1. С. 282-289.
45. Реформа, децентралізація: прикладні аспекти реалізації: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Ю.Б. Молодожен, О.В. Голинська, О.В. Гуненкова, О.Л. Ковінчук [за заг.ред. С.А. Попова]. Одеса: ОРІДУНАДУ, 2015. 84 с.
46. Стандарти процесів партиципаторного бюджетування в Польщі [Електронний ресурс]. – 2-е вид., випр. – Варшава : Фондація Лабораторія

- суспільних досліджень та інновацій «Сточня», 2015. URL : http://www.pauci.org/upload/files/standardy_budzetow_wydanie%20ПЗ.pdf.
47. Сучасна бюджетна система: правила та процедури: Навчальний посібник / [За заг. ред. В. В. Зубенка]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження». Київ, 2017. 184 с.
48. Сучасні інструменти фінансового планування: навчальний посібник / І. Ф. Щербина, В. В. Зубенко та ін.; За ред. І. Ф. Щербини; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження», USAID Київ: Нора-друк, 2012. 128 с.
49. Фоменко Ю.О. Перспективи розвитку партисипаторного (громадського) бюджету в Україні. Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки. 2017. С. 313–314.
50. Фоменко Ю.О. Правове регулювання бюджетного процесу в Україні : дис....канд. юрид. наук. Ірпінь, 2019. 172 с.
51. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні: навчально-методичний посібник. Київ, 2013. 250 с. URL: http://oblrada.dp.ua/user/files/6_Posibnyk_Uchast_hromadskosti.pdf.
52. Best Practices in Local Government Budgeting. OPENGGOV, 2015. 108 p.
53. Bland R.L. A budgeting guide for local government. Third edition. Washington. ICMA, 2013. 344 p.
54. Briefing. Participatory budgeting. An innovative approach [Electronic resource]. URL: <http://www.gianlucaguelo.it/wp-content/uploads/2017/02/Participatory-Budgeting.-An-innovativeapproach.pdf>.
55. Cabannes Y. Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy/ URL: <http://pubs.iied.org/pdfs/G00471.pdf>.
56. Chambers S. Balancing epistemic quality and equal participation in a systems approach to deliberative democracy. Social Epistemology. 2017. №31(3), P. 266-276.
57. Dryzek J., Honig B., Phillips A. The Oxford Handbook of Political Theory. Oxford : Oxford University Press. 20026. 883 p.

58. Gilman H. R. Engaging citizens: participatory budgeting and the inclusive governance movement within the United States. URL: <http://ash.harvard.edu/files/ash/files/participatory-budgeting-paper.pdf?m=1455295224>.
59. Participatory budgeting: next generation democracy. URL: <https://drive.google.com/file/d/0BwYKRFaWta5eWXJFZFd4cXh5Wmc/view>.
60. Shah Anwar. Participatory Budgeting. Public Sector Governance and Accountability. Washington, DC:World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6640> License: CC BY 3.0 IGO
61. Shah A., Shen Ch., Mullins D. R. and oth. Local budgeting. Public sector governance and accountability series. Washington: The World Bank, 2007. 384 p.
62. Tănase G. An overall analysis of participatory budgeting advantages and essential factors for an effective implementation in economic entities. URL: <http://ibimapublishing.com/articles/JEERBE/2013/201920/201920.pdf>.
63. White J. What are budgeting's purposes? Comments on OECD's principles of good budgetary governance. OECD Journal on Budgeting. 2014. Vol. 3. P.131–148.